

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan

Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

6

SA'DİYYE

Hür Mahmut Yücer

Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sa'diyye, Suriye'nin Kunaytara bölgesinde, bugün bir kasaba hüviyetinde olan Cebâ'da, Sa'deddin el-Cebâvî b. Yûnus el-Hasenî el-Mekkî eş-Şeybânî (ö. 575/1180) tarafından kurulan, Kâdiriyye, Rifâiyye gibi kıyâmî usulü benimseyen bir tarikattır. Tarikat sonraki dönemlerde Mısır, Filistin, Suriye, Anadolu ve Rumeli'de yaygınlık kazanmıştır.

Tarikatın kurucusu kabul edilen Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça sınırlıdır ve şeyhin vefatından en az dört asır sonraya aittir. Bunların başında hiç şüphesiz Halep Sa'dî Zâviyesi şeyhlerinden Zeyneddin Ömer el-Halebî (ö. 946/1539) tarafından kaleme alınan ve Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin hayatını, menkıbelerini anlatan *Ömeriyye* isimli risâle gelir. Ömer el-Halebî'nin oğlu Şemseddin Muhammed (ö. hicrî X. asrın sonları), babasının bu eserini *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red ani's-sâdâti's-Sa'diyye* adıyla yeni bölümler ekleyerek şerhetmiştir. Daha sonra yazılan Ebû Tâlib el-Gazzî ed-Dımaşkî'nin (ö. 1045/1635) *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-tarîkati's-Sa'diyye* ve Hasan Receb Saka'ya ait *er-Ravzatü'l-behiyye fi mâ yeteallaku bi't-tarîkati's-Sa'diyye* adlı eser de *er-Risâletü'l-Muhammediyye*'den ihtisar edilmiştir. Bütün bu Sa'diyye literatürüne ait eserlerde şeyhin doğum tarihi 460 (1069), vefat tarihi 575 (1180) olarak kaydedilmiştir.¹

.....

1 Kaynaklar ve tartışmalar için bk. Yücer, *Sa'dilik*, s. 45-55.

Ancak Sa'diyye literatürü dışında tarikat piri Cebâvî'nin yaşadığı dönem hakkında bilgi veren azımsanmayacak sayıda kaynak, bu konuda çok farklı tarihler de kaydetmektedir.² Bu karışıklık, Şeyh Sa'deddin'in sonraki asırlarda yaşayan ve aynı ismi taşıyan torunları sebebiyledir. Şeyhin sağlığında meydana gelen olay ve kerametler incelendiğinde, siyasî olaylarla karşılaştırıldığında, birinci grupta yazdığımız Sa'dî kaynaklarının naklettiği bilgilerin gerçeği yansıttığı görülmektedir. Tarikat hakkında yapılan son çalışmalar da bu durumu teyit etmektedir.

Sa'diyye Piri Sa'deddin el-Cebâvî

Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî Receb 460 (Mayıs 1068) tarihinde Mekke'de dünyaya geldi. Babası Yûnus el-Hasenî eş-Şeybî'dir (ö. 531/1136). Baba tarafından nesli Hz. Hasan'ın torunlarından Mağribî fethedip orada yerleşmiş olan Mevlâ Şerîf Seyyid İdrîs el-Ekber'e dayanır. Dedesi Seyyid Abdullah el-Mağribî el-Hasenî, Trablus'tan Mekke'ye gelerek Kâbe'nin anahtarını elinde bulunduran Seyyid Ahmed Feyzullah el-Hacîbî'ye misafir olmuş, ev sahibinin kızı Seyyide Fâtûma ile evlenmiş, bu evlilikten Yûnus eş-Şeybânî dünyaya gelmiştir. Bir süre sonra Seyyid Abdullah el-Mağribî vefat edince küçük Yûnus anne tarafından dedesi olan Seyyid Ahmed Feyzullah'ın gözetiminde yetişmiştir. Bu anlatılanlardan Şeyh Sa'deddin'in anne tarafından neslinin Şeybîler vasıtasıyla Hz. Hüseyin'e ulaştığı, hem anne hem baba tarafından Hz. Ali'de birleştiği görülmektedir.

Şeyh Sa'deddin'e oğlunun adına nisbetle "Ebû'l-Ekhel", babasının soyu Hz. Hasan'a ulaştığı için "el-Hasenî", anne tarafından soyu

•••••

2 Meselâ, Ziyâeddin Ahmed b. Muhammed el-Veterî (ö. 970/1562) *Ravzatü'n-nâzırîn* adlı eserinde, Veterî'nin rivayetini esas alan Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Mehdî er-Rifâî (ö. 1220/1805) *Tayyû's-sicil*'de, Şeyh Ahmed'in yolunu takip eden Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî (ö. 1328/1909) *er-Ravzû'l-besâm* adlı kitabında, Hayreddin ez-Ziriklî *el-A'lâm*'da Cebâvî'nin vefat tarihini 621 (1224) olarak kaydeder (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 133). Üçüncü grup eserler silsilesi içerisinde mütalaa edebileceğimiz *Hulâsatü'l-eser*'de Muhibbî (ö. 1092/1681), Şeyh Sa'deddin'in ölüm tarihi olarak 700 (1300) veya 736'yı (1335) gösterirken, *Esmâr-ı Esrâr* müellifi Mehmed Sâmî, doğum ve ölüm tarihlerini 593-700 (1197-1300) olarak verir ve şeyhin 107 yıl yaşadığını kaydeder (Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 33; Mehmed Sâmî, *Esmâr-ı Esrâr*, s. 7).

Hız. Hüseyn'e ulaştığı için "Hüseynî", dedesi Benî Şeybe el-Hacîb olduğu için "Şeybî", Tunus'un Kâbis bölgesinde atalarından Şeybân adlı birisi olduğu için "Şeybânî", ecdadından Seyyid Şerîf el-İdrîsî Trablusgarp'ın dört mahallesinden biri olan Cenân'da ikamet ettiğı için "Cenânî", Mekke'de doğup büyüdüğü için "Mekkî", ribatını Cebâ'da kurup tarikatını burada neşrettiğı için "Cebâvî" nisbeleri verilmiştir.³ Daha çok "Cebâvî" nisbesiyle anılmıştır.

Kaynaklar Şeyh Sa'deddin'in zeki, güzel yüzlü ve güzel sesli olduğunu, ata iyi bindiğini nakleder. Hatta bu yüzden "Mekke-i Mükerreme'nin binicisi" lakabını almıştır. Babasının gözetiminde yetişmiş, ilk eğitimini babasının ilim halkasında almış, yedi yaşına gelmeden Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Dönemin Mekke âlimlerinin tefsir, hadis gibi derslerine iştirak etmiş, Şâfiî fıkhını öğrenmiştir.

Gençlik yıllarında Yemen, Irak, Şam, Kudüs, Mısır, Mağrib gibi ülkelere seyahatleri olmuştur. Bu seyahatleri genelde ilmini arttırmak, âlimlerle görüşmek, atalarının ve evliya kabirlerini ziyaret etmek amacıyla yaptığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Sa'deddin'in hayatının ikinci devresini, babası Şeyh Yûnus el-Hasenî eş-Şeybî'nin refakatinde kardeşleri ve Mekkeli bir süvari birliğiyle Haçlı saldırılarına karşı savaşa katılmak amacıyla Şam'a taşınması oluşturur. Fransızlar'ın Şam'a yaptıkları saldırının 497 (1103) yılında geri püskürtüldüğü bilinmektedir.⁴

Biniciliğe, at yarışlarına, atıcılığa düşkün olan Şeyh Sa'deddin bir süre sonra bölgenin yağmacı Araplar'ı üzerinde etkinliğini kabul ettirerek onlarla birlikte Haramûn dağına üssünü kurmuştur. Günümüzde İsrail işgali altında bulunan bu dağ (Golan tepeleri içerisinde) daha sonra Şeyh Sa'deddin'in adına nispetle "Şeyh dağı" olarak bilinecektir.

Kaynakların çoğunluğu Şeyh Sa'deddin'in adı geçen dağda haydutlarla birlikte bulunmasını hak yoldan ve aile geleneğinden sapması şeklinde naklederler.⁵ Nitekim bir süre sonra bu durum babası Şeyh Yûnus'un kulağına varınca halvete girmiş, oğlunun bu

•••••

3 Yücer, *Sa'dilik*, s. 55-58.

4 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 163.

5 Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye*, vr. 2^b; Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniyye*, vr. 3^b.

durumdan kurtulması ya da ruhunun kabzedilmesi için dua etmiş, Allah da bu duayı kabul etmiştir.

Ravzatü'l-behiyye'de anlatıldığına göre bir gece Şeyh Sa'deddin ve arkadaşlarının önünde Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali temessül etmiş; *Ravzatü'n-nâzırîn*, *Hülâsatü'l-eser*, *Tibyân* ve *Sefîne*'de nakledildiğine göre Hz. Peygamber ve aşere-i mübeşşere görünmüş ve kendisine, “İman edenlerin Allah'ı anma ve hak olarak inene (Kur'an) karşı kalplerinin saygıyla yumuşaması zamanı gelmedi mi?” (el-Hadîd 57/16) mealindeki âyeti okumuşlardır. Yol kesiciler, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının ikazlarıyla vecde gelip bayılmış, atlarından düşmüşlerdir. Sa'deddin ve arkadaşları bu baygınlıktan Hz. Peygamber'in ashabından birisinin göğsüne vurup “Allah'a istiğfar et” emriyle uyanabilmişlerdir. Ayılıp kendine gelen Şeyh Sa'deddin ve arkadaşları tövbe etmiş, Hz. Peygamber'in Hz. Ali vasıtasıyla, “Ey Sa'deddin bunu ebediyen al, senin ve zürriyetin içindir” diyerek ikram ettiği hurmayı yemiş, içi ve dışı mamur olmuştur.⁶

Muhammed Gâzî tarikat hakkında yaptığı çalışmada, şeyh hakkında yazılan methiye, kaside ve şiiirlerde yer alan sıfatlarına dayanarak onun Haramûn dağına haydutluk ve yol kesme amacıyla çıkmadığını, bilakis bu alışkanlıklara sahip olan ve kendisinin üstünlüğünü kabul ederek itaat eden haydutlar grubunu terbiye ve irşat gayesiyle aralarında bulunduğunu, onları kötülüklerinden caydırmaya çalıştığını zikreder. Nitekim bu dönem içerisinde zorla alınan hiçbir malı yememiş veya yanında alıkoymamış, aksine bir an evvel yoksullara veya sahibine iade edilmesini istemiştir. Bu dönemdeki tutumundan dolayı namus bekçisi anlamındaki “râi'n-nâmûs” lakabını almıştır.

Şeyh Sa'deddin ikinci doğumuna sebep olan bu olaydan sonra arkadaşlarıyla birlikte Şam'a dönmüş, babasının yanında seyrüsülûke başlamış, ondan zikir telkini almış ve hırka giymiştir. Şam'a 60 kilometre uzaklıktaki Akkâ güzergâhında bulunan Cebâ bölgesinde ribatını kurmuş, tarikatını neşretmeye başlamıştır. O döneme kadar küçük ve metruk bir yerleşim bölgesi olan Cebâ bundan sonra ilim ve mârifet makamı, Haçlılar'la savaşta müslümanların uğrak merkezi olmuştur.

•••••

6 Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye*, vr. 3^{a-b}; Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 34; Veterî, *Ravzatü'n-nâzırîn*, s. 146; Saka, *Ravzatü'l-behiyye*, s. 5-7; Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 131-132; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 346.

Şeyh Sa'deddin, hayatının ikinci devresinde de ulemâ ve evliya özellikle Ehlibeyt'in kabirlerini ziyaret amacıyla Irak, Kudüs ve Hindistan dolaylarına yolculuk yapmıştır. Bu yolculukları esnasında meydana gelen birçok kerameti Şeyh Şemseddin Muhammed *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red ani's-sâdeti's-Sa'diyye* adlı eserinde ve Şeyh Ebû Tayyib el-Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-tarikati's-Sa'diyye*'de nakletmektedir. Kaynaklar aynı dönemde Bağdat'ta yaşayan Abdülkâdir-i Geylânî ve Bağdat-Basra arasındaki Batâih bölgesinde yaşayan Ahmed er-Rifâî ile karşılıklı kerametlerini rivayet etmekle birlikte onlarla yüz yüze görüştüğüne dair herhangi bir rivayette bulunmamaktadır. Yine Şeyh Sa'deddin'in Haçlılar'la fiilî savaşa katılıp katılmadığına dair bir kayıt bulunmamakla birlikte savaşçı bir aileden geldiği, bu savaşlar esnasında asker temini ve onların savaşa motive edilmesi için çalıştığı rivayetleri bulunmaktadır. Nitekim aile Şam bölgesine geldikten sonra kardeşleri Şeyh Müeyyüddin ribatını Cevlân'da, Şeyh Ebû Hilâl Muhammed (ö. 455/1149) Kâsımiyye'de, Şeyh Abdullah Yûnus el-Buhsâ'da (Şam'ın güneyinde bir semtte asker için ilâç imal ediyordu), Muhammed Said ise Mar-din'de kurmuşlardır.

Şeyh Sa'deddin'in tarikaten nispeti vehbî ve kesbî olma üzere iki koldan gelmektedir. Kesbî olan babası kanalıyla gelen Şeybâniyye silsilesidir. Vehbî olan ise bizzat Hz. Peygamber'i rüyada görüp üzerine hırka giydirmesi, göğsüne vurması, istiğfar getirtmesi, üç adet hurmayı üzerine nefes ederek yedirmesidir. Bu olaylar tarikâtı bizzat Hz. Peygamber'den aldığına işaret sayılmıştır.

Muhammed Gâzî, şeyhin kişiliği, keskin zekâ ve becerisiyle Cevlân ve Havran köylerinde yaşayan insanları kelime-i tevhid bayrağı altında topladığını, aralarındaki ayrılığı giderip mahallî kargaşaya son verdiğini, Haçlılar'la mal ve can ile savaşma ideali altında birleştirdiğini, kurduğu zâviyenin de kendinden sonra aynı fonksiyonu asırlarca sürdürdüğünü örneklerle nakleder ve "el-İmâmü'l-mücâhid" lakabını bu dönemdeki çalışmalarından aldığını söyler.⁷

Kendisine cinlerin hizmet ettiği, daha çok mecnunlar, hastalar, vahşi ve zehirli hayvanlar üzerinde tesiri olduğu rivayet edilen şeyhin, kendisinden sonra tarikât içerisinde bir gelenek olarak bu

•••••

7 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, I, 225-230.

uygulamalar varlığını sürdürmüştür. Hastalara besmeleye başlayarak yazılan birtakım kelime ve şekillerle rukye geleneği zâviye postnişinleri tarafından uygulanagelmıştır.

Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî 115 yıl gibi uzun bir ömür sürdürdükten sonra "Kemüle nûru Sa'deddin" (Sa'deddin'in nuru kemale erdi) mısraının delâlet ettiği 29 Zilhicce 575 (26 Mayıs 1180) Perşembe günü Cebâ'da vefat ederek zâviyesi içerisine defnedilmiştir.

Sa'deddin el-Cebâvî'nin zevcesi Seyyide Fâtıma bint Seyyid Ahmed'den dokuzu erkek dördü kız olmak üzere on üç evlâdı olmuştur. Çocukları içerisinde Şeyh Şemseddin Muhammed el-Envâr, Mısır'da medfun Şeyh Yûnus, Şeyh İbrâhim Ebû'l-Vefâ, Şeyh Celâleddin Ahmed, Şeyh Fahreddin Ahmed, Şeyh Burhâneddin Osman, Şeyh İsmâil, Şeyh Ali el-Ekkel kendisinden sonra tarikatını neşretmiştir.⁸

Başka kaynaklarda zikredilmemesine rağmen Muhammed Gâzî, Sa'diyye şeyhlerinden duyduğu ve çeşitli beyitler içerisinde adları geçen Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'ye ait çok sayıda eserin bulunduğunu kaydeder. O'na göre birçoğu günün çeşitli vakitlerinde okunan virdleri içeren bu eserler şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Fütûh*. Şeyhin en meşhur kitabıdır ve iki cilttir. Şu ana kadar bulunmuş değildir. 2. *Kitâbü'l-Havâtif*. 3. *Kitâbü'l-Ahbâr*. 4. *Kitâbü'l-Vekâi'*.⁹ 5. *el-Virdü'l-kebr* (*Vazîfetü's-Sa'diyye*).¹⁰ 6. *el-Virdü'l-evsat* (*el-Virdü's-sagîr*). 7. *el-Virdü'l-müselles* (*el-Virdü'l-müsebba'*, *el-Virdü'l-fezâ*). 8. *el-Virdü'r-râid*. 9. *el-Virdü'l-müemmâ bi hizbi's-safâ*. 10. *el-Hizbü'l-envâr ve't-tahsîn*. 11. *el-Virdü kutbü'l-müemmâ bi hizbi'l-âyât li kesri'l-a'dâi ve duâih*. 12. *el-Virdü galebetü'l-müemmâ bi hizbi âyâti'l-feth*. 13. *ed-Duâü ismühü teâla'r-Rahmân*. 14. *el-Mecmûatü evrâdi'l-leyâlî ve'l-eyyâm*. 15. *es-Sıyagu salavâtü ale'n-nebiyyi'l-kerîm* (Harf tertibine göredir). 16. *el-Mecmûatü kasâidü ve manzûmatü fi't-tevhîd*: Tazarrû ve niyaz

•••••

8 Yücer, *Sa'dîlik*, s. 73-74.

9 Son üç kitabın varlığı Humuslu Sa'dî şeyhi Şeyh Abdülvekil Durûbî (ö. 16 Nisan 1993) tarafından *et-Tarîkatü's-Sa'diyye* müellifine söylenmiştir. Yine bir internet sitesinde bu eserlerin birçoğunun yazma halinde Mısır'da bir Sa'diyye halifesinin elinde olduğu bildirilmektedir (bk. <http://www.altasawwof.net/alsaadiya/mojaddid.htm>).

10 *Evrâdü'l-Kutbi's-Sa'deddîn el-Cebâvî eş-Şeybânî* (Şam 1301/1883, 1341/1922) adıyla birçok defa basılmıştır. *Vazîfetü's-Sa'diyye* adıyla Humus 1394'te (1974), tashih ve yeni tertibiyle Humus 1420'de (1999) basılmıştır.

şeklindedir. Hz. Peygamber ve hakikat-i Muhammediyye'yi methetmekte, Kâbe-i müşerrefeye kavuşma arzu ve isteklerini belirten beyitler bulunmaktadır.¹¹

Sa'diyye Tarikatının Yayılışı ve Önemli Temsilcileri

Pîr Sa'deddin el-Cebâvî, Dımaşk'ın güneyinde, Havran bölgesinin yaklaşık 60 kilometre aşağısında yer alan Cebâ köyünde zâviyesini kurmuş, bu zâviyede babasından aldığı icâzetle atalarının mensup olduğu Şeybâniyye tarikatı geleneğini sürdürmüştür. Birçok kaynağın Sa'diyye'nin Rifâiyye'nin bir kolu olduğu şeklindeki rivayetlerin¹² herhangi bir dayanağı yoktur. Sa'diyye Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî'ye nispet edilen Şeybânîyye'den doğmuş ve sonraki dönemlerde onun yerini almış müstakil bir tarikattır.¹³

Şeyh Cebâvî'nin tarikata nispeti iki silsile ile olduğu için Sa'diyye'nin yayılışı da yine iki kol ile olmuştur. Babasının nesli Hz. Hasan'a, annesinin soyu Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. Birinci silsile; Hz. Ali, İmam Hüseyin, İmam Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali b. Mûsâ er-Rızâ, Ma'rûf el-Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ali er-Rûzbârî, Ebû Ali el-Kâtib, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû'l-Kâsım el-Gürgânî, Ebû Bekir Hayrû'n-Nessâc, Yûnus eş-Şeybânî, Sa'deddin el-Cebâvî şeklinde Alevî bir silsiledir.

İkinci silsile ise Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîbü'l-Acemî İbn Muhammed el-Horasânî, Dâvûd et-Tâî el-Bağdâdî, Ma'rûf-i Kerhî el-Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ebû Ali Kâtib el-Mısrî, Ebû Osman Mağribî, Ebû'l-Kâsım Ahmed el-Gürgânî, Ebû Bekir Nessâc Muhammed et-Tûsî, İbrâhim el-Bekâ, Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, Şeyh Ebû Saîd Endülûsî el-Mağribî, Ebû Meyden el-Mağribî, Yûnus eş-Şeybânî ve oğlu Pîr Sa'deddin el-Cebâvî eş-Şeybânî şeklindedir.

Şeybâniyye yolu, Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin ailesi ile birlikte Şam dolaylarına gelmiş, kardeşi Şeyh Müeyyedüddin ribatını Cevlân'da, Şeyh Ebû Hilâl Muhammed Kâsımîyye'de, Şeyh Abdullah

•••••

11 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, I, 250.

12 Depond – Coppolani, *Les confréries*, s. 575.

13 Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 218^a.

Yûnus el-Buhsâ'da (Şam'ın güneyinde bir semt), Şeyh Muhammed Saîd ribatını Mardin'de kurmuştur. Kaynaklarda tebliğ ve cihat ibadetini yerine getirmek isteyen bir aile ortamında yetişen Şeyh Sa'deddin'in binicilik ve okçuluk gibi hususlara meyilli olduğu, bu durumun tarikat geleneğinin şekillenmesinde etkili olduğu bildirilmektedir.

Sa'diyye'nin Şeybâniyye'den ayırıcı vasıflarının neler olduğu sorusuna bir cevap verebilmek için Şeyh Sa'deddin'in ikinci doğumunu gerçekleştirecek olan Hz. Peygamber ve ashabının ruhaniyetiyle görüşmesi esnasındaki olaylara bakmak gerekecektir. Zira bu olay esnasında Şeyh Sa'deddin atından baygın düşmüş ve baygınlıktan göğsüne vurularak ayılmış, ağzına Hz. Peygamber tarafından nefes edilmiş hurmayı almakla içi dışı mamur hale gelmişti. Bu olaylar daha sonraki dönemde bir tarikat ritüeli olarak Sa'dî zikir meclislerinde tekrarlanmıştır. Zira müridin eski huylarını terkedip yeni bir dünyaya uyanması için aynen Şeyh Sa'deddin örneğinde olduğu gibi, "İman edenlerin Allah'ı anma ve hak olarak inene (Kur'an) karşı kalplerinin saygıyla yumuşama zamanı gelmedi mi?" (el-Hadîd 57/16) mealindeki âyet-i kerîme sık sık okunacak, zikir esnasında cezbe ile donup bayılan müritler göğüslerine vurularak ve şeyhin ismine tevessül edilerek uyandırılacaktır. Bütün bu olaylar tarikat ritüellerinin oluşmasında temel faktörler olmuştur. Öte yandan Şeyh Cebâvî'nin emrinde bazı cinlerin bulunduğu rivayeti,¹⁴ sonraki postnişinlerin de kayıp eşyaları cinlerle bulması, cinlerle tedavi usulü, mecnun olan veya cezbeye kapılanlar üzerindeki tesirleri tarikat müntesiplerine şüphyle bakılmasına da sebep olmuştur.

Şeyh Sa'deddin'in Irak, Kudüs, Hindistan'a seyahatleri sırasında birçok müntesip edinmesine rağmen tarikatın yayılışı büyük ölçüde XVI ve XVII. asırlarda gerçekleşecektir. Şeyhin Şam-Akkâ yolu üzerinde kurduğu Cebâ ve civardaki köyler kısa sürede tarikatın etkisi altına girmiş, çok sayıda köy tarih içerisinde zâviyeye vakfedilmiştir. Gerek Şeyh Sa'deddin'in kabilesi gerek tarikatı iki asır içerisinde Hama, Humus, Halep gibi Suriye şehirleri yanında bugün Filistin toprakları içerisinde bulunan Akkâ, Cenîn, Nablus, Sayda şehirleriyle bağlı köylerinde yaygınlaşmıştır. Şam civarında ribatlar kuran kardeşlerinin kendisine ne zaman bağlandıkları bilinmemekle birlikte bir süre sonra bu zâviyeler Sa'diyye dergâhı olarak isimlendirilmiştir.

•••••

14 Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye*, vr. 56^a.

Kaynaklar Sa'diyye'nin tarih içerisinde beş ayrı kola ayrıldığını belirtir. Tağlibiyye kolu Şam Ammâre mahallesindeki Sa'dî Zâviyesi'nin on dördüncü postnişini Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim tarafından XVI. asrın ortalarında kurulmuştur. Bu zâviye şeyhlerinin Hanbelî olduğu bilinmektedir. Tağlibiyye aynı zamanda Şam Sâlihiye semtindeki zâviyede de temsil edilmiştir. Şerrâbiyye ise Hama ve civarında yaygınlaşmıştır. Tarikat pîri Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin küçük kardeşi Şeyh Abdullah Yûnus, Şam'a (eski Sâlihiye) geldikten sonra askerler ve halk için ilâç imal etmeye, yaralılara ve hastalara yardımcı olmaya başlamıştı. Kendisi hastalar için şurup (şerrâbü'd-devâ) yaptığı için de kendisinden neşet eden kola Şerrâbiyye denilmiştir.

Selâmiyye, XVIII. asrın başlarından itibaren İstanbul'a gelen Abdüsselâm eş-Şeybânî'ye (ö. 1165/1752) nispet edilirken, Vefâiyye yine aynı dönemde İstanbul'a birçok defa gelen Şam Şâgûr mahallesi zâviyesinin on üçüncü postnişini İbrâhim Ebû'l-Vefâ eş-Şâgûrî'ye (ö. 1170/1756) nispet edilmektedir. Ebû'l-Vefâ'nın halifesi Süleyman Âcizî Baba'ya nispet edilen Âcizîlik kolu Balkanlar'da yayılmıştır. Şerrâbilik ve Âcizîlik istisna edilirse bu kolların tamamının Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin neslinden gelen şeyhler tarafından kurulduğu görülmektedir. Ancak tarikat hakkında bilgi veren kaynaklardan bu kol kurucularının tarikat âdâp ve erkânına ne gibi yenilikler getirdiği, sey-rüsülük esaslarında ne gibi değişiklikler yaptığı anlaşılmamaktadır.

Suriye'de Sa'diyye

Şam merkezinde tarikata ait dört büyük merkez kurulmuştur. Bunların en büyüğü ve meşhuru Meydan mahallesinde bulunan zâviyedir. Meydan (Kubaybat) mahallesindeki bu zâviye Şam'da olduğu kadar bütün İslâm âlemindeki Sa'dîler'in merkezi sayılmakta, şeyhi de bütün Sa'dîler'in pîri kabul edilmiştir. Tarih boyunca halife ataması Meydan Zâviyesi postnişininin onayı ile olmuştur. Zâviye ilk defa Beytülcin köyünden gelen Şeyh Hasan el-Cennânî (ö. 914/1508) tarafından imar edilmiştir. Şeyh Hasan'a, Ali b. Meymûn (ö. 917/1511) gibi âlimler ve İbn Tolun (ö. 953/1546) gibi devrin tarihçileri intisap etmiştir. Şeyh Hasan'dan sonra yerine geçen oğlu Şeyh Hüseyin (ö. 1000/1591) ve onun oğlu Şeyh Muhammed Sa'deddin el-Asgar (ö. 968/1578) zamanında tarikat Şam'da daha da kökleşmiştir.¹⁵

••••••••••

15 Bûrînî, *Terâcimü'l-a'yân*, I, 40; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 21-24.

Hüseyin Vassâf tarikat usul ve erkânının Meydan Zâviyesi şeyhlerinden Küçük Sa'deddin diye bilinen Muhammed Sa'deddin Yûsuf eş-Şâgürî (ö. 986/1578) zamanında teessüs ettiğini söyler.¹⁶ Şeyh Muhammed Sa'deddin'in biyografisini yazan ve aynı dönemde yaşayan müelliflerden Bûrînî de onun müritlerle biatlaşma ve ahit alma şeklini anlatarak cömert ve güzel huylu olduğunu, birçok hastayı iyileştirdiğini, tasarruf ve himmetinin yüce olduğunu nakleder.¹⁷ Şeyh Muhammed Sa'deddin'den sonra postnişin olan oğulları Şeyh Şemseddin Muhammed ve Şeyh İbrâhim (ö. 1008/1599) Emeviyye Camii'nde ilim halkası kurmuş, ziyaretçilere ikram ve cömertlikleriyle temayüz etmişlerdir. Yine iki kardeşin gençliklerinde ticaret ile uğraşıp mal varlıklarını arttırmaları ve bunları zâviye işlerine harcamaları dergâhın etkinliğini arttırmış olmalıdır.

Meydan (Kubaybat) Zâviyesi'nin en önemli özelliklerinden biri de Kâbe'ye gidecek hediyeler ve bunları taşıyacak olan devenin (mahmel) bu tekke üzerinden bütün halkın katılımı ve günlerce süren hazırlıklardan sonra merasimle yolcu edilmesidir. Sa'diyye geleneklerinin damgasını vurduğu Sa'dî Zâviyesi önünde yapılan bu merasimler I. Dünya Harbi'ne kadar devam etmiştir.¹⁸ Yol yapımı sebebiyle yıkılan tekkeden günümüze biri Bâbüssağır Mezarlığı'na bitişik, diğeri tam çaprazındaki yolun karşısında olmak üzere iki türbe kalmıştır. Türbelerde tekke şeyhleri medfundur.

Şam Şâgür mahallesindeki zâviye (Câmiu'z-Zîbân) Sa'diyye'nin ikinci önemli merkezidir. Zâviye XVIII. asrın başlarından itibaren Vefâiyye kolunun merkezi olmuştur. Zâviyenin en başta gelen postnişini Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin torunu Ali Ekhel'in oğlu Şeyh İbrâhim Enver'dir (ö. 651/1253). Şeyh İbrâhim Enver Haçlı saldırılarına karşı faaliyetleri sebebiyle "Mücâhid" lakabını almış, neslinde gelenler Havran, Cebâ ve Dımaşk çevresine yerleşmiştir. Yine bu zâviyenin sekizinci postnişini Şeyh Hasan b. Şeyh Muhammed (ö. 988/1580) malını, mülkünü terkederek zâviyede kırk yıl kadar inziva hayatı yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim Şam'ı fethettiği vakit kendisini ziyarete gelmeyen şeyhi zâviyesinde ziyaret etmiş, dua

•••••

16 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 341.

17 Bûrînî, *Terâcimü'l-a'yân*, I, 40; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, s. 56.

18 İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, I, 129, 173, 369, 370; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 74.

talebinde bulunmuştur. Şeyh Hasan'ın türbesi birçok Osmanlı sultanı tarafından tamir edilmiş, son olarak II. Abdülhamid tarafından 1908'de yenilenmiştir. 1972'de zâviyedeki diğer kabirlerle birlikte Şeyh Hasan'ın türbesi de Kaymeriye Zâviyesi'ne nakledilmiştir.¹⁹

Şam'da üçüncü Sa'dî merkezi Kaymeriye bölgesinde Minkene sokağındadır. "Makâmü't-Tevhîd" adıyla meşhur olan zâviye Şeyh Muhammed b. Emîn'in (ö. 25 Zilhicce 1285 / 8 Nisan 1869) evini vakfetmesiyle kurulmuştur. Şeyh Muhammed el-Cebâvî vakıflarının mütevellisi olmuş, İstanbul Üsküdar'da vefat ederek Üsküdar Malatyalı İsmâil Ağa Tekkesi hazînesine defnolunmuştur.

Şam'daki önemli Sa'diye merkezlerinden biri de Ammâre mahallesinde bulunan Tağlibiyye kolunun merkezi olan zâviyedir. Hanbelî mezhebinin şehirdeki önde gelen âlimleri olan zâviye şeyhleri, baştan itibaren "Şeybî" nisbesiyle anılırken on dördüncü postnişin Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim'den itibaren "Tağlibî" nisbesini almıştır. Bu silsileden gelen Şeyh Abdülkâdir (ö. 1135/1722) *ed-Delîlü't-tâlib* adlı Hanbelî fıkıh kitabını *Neylü'l-meârib bi-şerhi Delîli't-tâlib* adıyla şerhetmiştir. Abdülganî en-Nablusî'nin de aralarında bulunduğu birçok âlim kendisinden Tağlibiyye hilâfeti almıştır.²⁰ Şam'da ikinci Tağlibiyye merkezi Sâlihiye mahallesinde Ebû Tağlib'in oğlu Şeyh Abdülkâdir'in kendi evidir.

Humus'a Sa'diye muhtemelen Memlûkler döneminde Şeyh Muhammed Ebû'l-Hür tarafından getirilmiştir. Ancak tarikatın esas yayılışı XVII. asırdan sonra olmuştur. Şehirde Bâbü Tedmür Zâviyesi, Şeyh Reşîd Zâviyesi, Cemre Zâviyesi, Şeyh Süleyman Zâviyesi, Sa'dî Zâviyesi gibi yerler tarikata mekânlık etmiştir. Şehirdeki en meşhur Sa'dî şeyhlerinden Câmîu'n-nûri'l-kebir'de İmam Şâfir'nin makamında tarikat evradını okuma geleneğini başlatan ve Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî neslinden gelen Şeyh Hâlid b. Süleyman'dır (ö. 1289/1872). Bir başka meşhur Sa'dî şeyhi ise Sultan II. Abdülhamid'in saygı gösterdiği ve İstanbul'a birkaç defa gelip Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin dergâhında misafir kalan Şeyh Sa'deddin b. Şeyh Hâlid'dir. Şeyh Sa'deddin'in yedi eseri bulunmaktadır.²¹

•••••

19 Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, I, 175; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 97-98.

20 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, III, 58; Şattî, *A'yânü Dimaşk*, s. 218; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 174-176.

21 Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 258-259.

Hama şehrine Sa'dîlik, Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin küçük kardeşi Şeyh Yûnus Abdullah'ın neslinden gelenler tarafından getirilmiştir. Şerrâbîliğin müessisi olan Şeyh Yûnus'un oğullarından Muhammed eş-Şerrâbî (ö. 621/1224) tarikatı Hama'ya taşımış, buradan Filistin'in Halil şehrine yayılmıştır. Bu koldan gelen Şeyh Abdürrez-zâk ve Şeyh Abdülbâkî (ö. 1119/1707) Hama nakîbüleşrafı olmuş, Halep ve Humus'ta ilim neşrinde bulunmuş âlimlerdir. Tarikatın şehirdeki son temsilcisi Şeyh Muhammed Yâsîn'dir (ö. 1394/1984). Hama'da Zâviyyetü's-Şerrâbiye, Zâviyyetü'l-Cebâviyye ve Câmiu'l-kebîr olmak üzere üç tarikat mekânı bulunmaktadır.

Anadolu'ya yakın bir mesafede bulunan Halep şehrinde Câmiu'z-Zekî, el-Baac Zâviyesi, Şâzbahtıyye Zâviyesi tarikat merkezi olmuştur. Câmiu'z-Zekî'yi vakfeden allâme Şeyh Muhammed b. Zekî'nin neslinden gelen Zeyneddin Ömer el-Halebî (ö. 946/1539) Ömeriyye adıyla Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin hayatı ve menâkıbını kaleme almış, oğlu Şemseddin Muhammed ise *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red ani's-sâdâti's-Sa'diyye* adlı eserinde Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî ve ona yapılan tenkitlere cevap vermiştir. Şemseddin Muhammed'in bundan başka altı ciltlik bir Buhârî şerhi bulunmaktadır.²²

Kaynaklar, Halep'te Câmiu'z-Zekî imam-hatibi Ebü'l-Vefâ b. Muhammed'in (ö. 1010/1601) âsitâne postnişini Şeyh Sa'deddin'e şikâyet edilmesi, Şeyh Sa'deddin'in de Ebü'l-Vefâ'yı azletmesi yerine onun halifesi Abdürrahim'i atamasıyla bir krizin çıkmasından bahsederler. Ancak Ebü'l-Vefâ bu azil emrini kabul etmemiş, tarikat neşrine devam etmiş, aynı camide iki zikir halkası birden oluşmuştur. Bu çift başlılık ve karışıklık Şeyh Sa'deddin'in oğlu Şeyh Muhammed'in Halep'e gelip ortalığı yatıştırmasıyla son bulmuştur.²³

Tarikatın Filistin'in Kudüs, Akkâ, Safed, Halil ve Nablus şehirlerinde ilk dönemlerinden itibaren yayılmaya başlamasının sebeplerinden biri de Haçlılar'a karşı mücadelenin bu bölgelerde yoğunlaşması olmalıdır. Halil şehrinde Sa'dîler'in son temsilcilerinden biri de şehit Şeyh Ferhân es-Sa'dî'dir. Şeyh Ferhân, İzzeddin Kassâm ile birlikte Filistin'in kurtuluşu için çalışmış ve Yafalı müslümanların yahudiler tarafından katledilmesinin intikamını almak amacıyla 15

•••••

22 Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 169; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 358.

23 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 152-153; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 360-361.

Nisan 1936 tarihinde İngiliz korumasındaki yahudilere saldırarak Filistin'de silâhlı direnişi başlatan grup içerisinde yer almıştır.²⁴

Günümüzde Filistin'de dikkatleri çeken Sa'diyye şeyhi Safûriye bölgesinden Tânk b. Muhammed es-Sa'dî'dir. Sa'diyye icâzetini Güney Sayda müftüsü Muhammed Selîm Celâleddin Hüseyin'den almıştır. Muhammed Selîm'in silsilesi, babaları yoluyla Ali Ekhel'e ulaşmaktadır. Şeyh Tânk'ın farklı ilim dallarında çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1. Usul: *Zâdü'l-fuhûl min ilmi'l-usûl, er-Risâletü's-seniyye fi'l-mebâdii'l-fıkhiyye, er-Risâletü'l-Behiyye fi'l-kavâidi'l-fıkhiyye, el-Fethû'l-muîn bi hükmi's-sünne ve'l-bid'a fi'd-dîn*. 2. Akîde: *el-Îmânü billâh teâlâ, Avnû'l-mürîd alâ metni el-Îmâm et-Tahâvî, Hüde'l-Kur'ân fi sıfâti'r-rahmân, es-Sameddiyye, Berâetü'l-müslimîn min akâidi'l-müşrikîn, İcâbetü's-sâilîn an hükmi't-tevessül bi'l-enbiyâi'l-vâsilîn*. 3. Fıkıh: *İğâsetü'l-melhûfi fi hükmi's-salâti beyne's-suvvârî ve te'hîri's-sufûf*. 4. Tasavvuf: *Îlâmü'l-mü'minîn bi mebâdii ilmi't-tasavvuf, Tenvîrû'l-fikr bi ahkâmî'z-zikr, el-Minnetü'l-ilâhiyye fi beyâni tarikati'n-nakşibendiyyeti'l-aliyye, es-Safâhâtü'n-nûrâniyye fi't-tarikati's-Sa'diyyeti'l-aliyye, Tuhfetü'l-beriyye fi'l-âdâbi's-şer'iyye*. 5. Farklı Konular: *Fetâva'n-nûrâniyye fi muâmeleti rabbi'l-beriyye, Şifâü'l-ahzân fi hükmi'l-mevlidi ve'l-bid'ati ve'l-fi'li ve't-tevessül, el-Ecvibetü'l-İbrâhimiyye, el-Vasiyyetü's-Sa'diyye li'l-ümmeti'l-İslâmiyye, İş'âlû'l-fetîl li-tetbîri devleti Benî İsrâîl*.²⁵

Mısır'da Sa'diyye

Mısır'a Sa'diyye Şeyh Cebâvî'nin oğlu Şeyh Yûnus ile gelmiştir. Şeyh Yûnus'un çocuklarından birçoğu Mısır'da defnedilmiştir.²⁶ Ancak tarikat, Ebû'l-Vefâ eş-Şâgürî'nin kardeşi Şeyh Yahyâ ile birlikte XVIII. asırda etkili olabilmıştır. Yine Suriye'den hicret ederek buraya defnedilen Ahmed es-Sa'dî ile halk içerisinde iyice yaygınlaştığı, XIX. asırda popüleritesini arttırdığı, devse âyininin (şifa yürüyüşü) geniş halk katmanlarınca uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır.²⁷ Devse, Hidiv Tevfik Paşa tarafından 1881 yılında yasaklanmıştır. Yasaklama kararında modernistlerin etkili olduğu rivayet edilmektedir.²⁸

•••••

24 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, II, 440-443.

25 Bk. <http://www.altasawwof.net/alsaadiya/mojaddid.htm>.

26 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, I, 206.

27 Saka, *Ravzatü'l-behiyye*, s. 10-11.

28 Schlegell, "Sa'diyya", s. 731.

Devsenin yasaklanmasından sonra müritler kendi aralarında zikir meclisleri düzenlemeye devam etmişlerdir.

Günümüzde Mısır Sa'dileri'nin en meşhuru Bâbünnasr'da bulunan Yûnus es-Sa'diyye'ye ait zâviyeye bakan Hamûde ailesidir. Seyyid Ali ez-Zehebî Hamûde el-Hudrî, 10 Mayıs 1972 tarihinde zâviyeye atanmış olup halen tarikat işlerini yürütmektedir. Kendisinden önce Seyyid Ali Hamûde, Seyyid Muhammed Hamûde el-Hudrî eş-Şeybânî el-İdrîsî el-Hasenî isimlerinin burada meşihat işlerine baktığı anlaşılmaktadır.²⁹

Anadolu'da Sa'diyye

Sa'diyye Anadolu'ya ilk defa ne zaman ve kimler tarafından getirilmiştir? Süleyman Fâik Efendi, Sa'diyye'nin Anadolu'da daha önceki tarihlerde bilinmediğini, isminin duyulmadığını, III. Mustafa döneminin sonlarında (1673-1736) Abdüsselâm eş-Şeybânî (ö. 1751-1752) ile birlikte İstanbul'a geldiğini, bazı kimselere hilâfet vermekle mukabeleye başladıklarını, böylece silsilesinin çoğaldığını söyler.³⁰ Aynı bilgiyi teyit eder mahiyette Abdülbaki Gölpinarlı, Sa'diyye'nin bir yandan Abdüsselâm eş-Şeybânî ile birlikte İstanbul'a girerken diğer yandan Kastamonulu Şeyh Osman ile şehre geldiğini, buradan Balkanlar'a yayıldığını zikreder.³¹ Ancak Şeyh Osman'ın kimliği, ne zaman yaşadığı ve hangi bölgelerde müessir olduğu, nerede vefat ettiğine dair kaynaklarda bilgi yoktur. Mardin'de ise tarikat Hz. Pîr Sa'ddeddin el-Cebâvî döneminden itibaren yayılmış, ancak sonraki dönemde etkinliğini kaybetmiştir.

Mardin'de Şeybâniyye

Mardin'e Şeybâniyye / Şeybiyye, Pîr Sa'ddeddin el-Cebâvî'nin kardeşi Şeyh Muhammed Saîd vasıtasıyla gelmiştir. Muhammed Saîd kardeşleriyle birlikte Haçlılar'a karşı savaşmak amacıyla önce Şam'a sonra Mardin'e gelmiş, tam olarak yeri kaynaklarda zikredilmeyen ribatını kurmuş, vefatında da buraya defnedilmiştir. Şeyh Muhammed

••••••••••

29 Bk. <http://alsaedeyyah.alafdal.net/t8-topic>

30 Süleyman Faik Efendi, *Zeyl-i Devhati'l-meşâyih*, vr. 7^a.

31 Gölpinarlı, *100 Soruda İslam Tasavvufu*, s. 304.

Saîd'den sonra yerine oğlu Şeyh Ahmed, onun oğlu Şeyh Yûnus el-Asgar, oğlu Şeyh Muhammed, oğlu Şeyh Şemseddin, oğlu Şeyh Burhâneddin, oğlu Şeyh İbrâhim, oğlu Şeyh Şemseddin, oğlu Şeyh Nûreddin, oğlu Şeyh Ahmed el-Meczûb, oğlu Şeyh İsmâil, oğlu Şeyh Yâsîn bu makama geçmiştir. Şeyh Yâsîn'den sonra tarikatın temsil edilip edilmediği bilinmemektedir. *Mardin Tarihi* yazarı Abdûlganî Efendi eserinde Şehirde iki tekke bulunduğunu, birinin Abdûlkâdir-i Geylânî evlâdına ait olduğunu, diğerinin Tekye mahallesinde harabe halinde olduğunu söylemekte ise de tarikatı veya postnişinleri hakkında bir bilgi vermediği için Şeybânî tekkesi olduğunu delillendirmek güçleşmektedir.³² Abdûlganî Efendi Şehirdeki aŐiretleri zikrederken Tay aŐiretine bağlı olarak Sa'dî ve Şerrâbî aŐiretlerinin ismini kaydeder. Ancak bunların Muhammed Saîd soyundan gelip gelmediği mâlûm değildir.³³

Şeybâniyye bilindiği üzere Yûnus eş-Şeybânî'ye nispet edilmektedir. Muhammed Saîd'in babasının yolunu devam ettirdiği bilinmekle birlikte neslinden gelenlerin zamanla Sa'diyye'ye de bağlandığı, her iki tarikat geleneğini de temsil ettikleri ileri sürülebilir.

Anadolu'da Sa'diyye'nin İki Kolu: Selâmiyye ve Vefâiyye

Asırlar içerisinde değişiklik göstermekle beraber bütun tekke defterlerine göre tekkelerin kapatıldığı tarihte İstanbul'da otuz üç civarında Sa'dî dergâhı bulunmaktadır. XIX. asra gelince bunlardan dokuzu metruk kalmış, yirmi iki tekke canlılığını korumuŐtur. Bunların en meŐhurları Şunlardır: Birincisi Ebû'l-Vefâ'nın Eyüp'te kurduğu ve kendinden sonra Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1151/1738) postnişinliğine geçtiği Taşlıburun (Lagarî) Dergâhı; ikincisi Abdüsselâm eş-Şeybânî (ö. 1165/1752) tarafından kurulan Abdüsselâm Tekkesi; üçüncüsü Süleyman Sıdkı (ö. 1190/1777) ve Mustafa İzzî (ö. 1239/1824) efendilerin postnişinlik yaptığı Sütlüce Hasîrîzâde Dergâhı'dır. Şehir hayatına Taşlıburun Tekkesi ile Vefâiyye, Abdüsselâm Tekkesi ile Selâmiyye girmiştir. Hasîrîzâde Tekkesi'nin son Şeyhi Meclis-i Meşâyih reisliği de yapan ve on üç eser telif eden Mehmed Elif Efendi'dir (ö. 1927). Üsküdar'da Malatyalı İsmâil

••••••••

32 Abdûlgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 250.

33 Abdûlgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 276.

Ağa, Balaban Baba ve Hallaç Baba (Ganî Baba) tekkeleri de dergâhlar kapatılıncaya kadar canlılığını sürdürmüştür. Hallaç Baba Dergâhı'nın son şeyhi Türk edebiyatı ve mûsiki tarihi araştırmacısı Sadettin Nüzhet Ergun'dur (1901-1947).

Selâmiyye Koska'daki Abdüsselâm Tekkesi'nde, Vefâiyye ise Taşlıburun Tekkesi'nde neşet etmeye başlamıştır. Taşlıburun Tekkesi'nin kuruluşu daha önce olmasına rağmen Sa'diyye'nin İstanbul'daki âsitânesi Abdüsselâm (Koğacı) Tekkesi olarak kabul edilmiştir. Zira Abdüsselâm Şeybânî, Pîr Cebâvî'nin neslinden gelmektedir. Kendisi uzun süre hizmet etmiş, sonra inziva hayatını tercih etmiş, vefatıyla ismi anılan dergâha defnedilmiştir. Nesli de aynı yöntemle Koska Tekkesi'nde hizmet ve inziva hayatlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla İstanbul'daki Sa'diyye, hem neslen hem mânen Koska'da devam etmiştir. Bursa'da ise Vefâiyye yayılmıştır. Afyon, Kütahya ve Elmalı civarında ise ana koldan Şeyh Es'ad'ın halifeleri vasıtasıyla yayılmıştır.

Sa'diyye'nin Vefâiyye Kolu

İstanbul ve Anadolu Sa'dîliği için en önemli şahıs hiç şüphesiz Dımaşk Şâgûr mahallesindeki zâviyenin (Câmiu'z-Zibân) on üçüncü postnişini olan Şeyh İbrâhim Ebû'l-Vefâ b. Şeyh Yûsuf'tur (ö. 1170/1756). Ebû'l-Vefâ'nın Vefâiyye kolu kurucusu olarak bilindiğini, tarikatı İstanbul'a taşıdığını ve Anadolu'da onun vasıtasıyla yaygınlaştığını yukarıda söylemiştik. Ebû'l-Vefâ'nın babası adı geçen tekkenin bir önceki postnişini Şeyh Yûsuf b. Abdülbâkî'dir. O da babası gibi Şam Emeviye Camii vakfının uzun süre mütevelliliğini yapmıştır. Bir süre sonra bu görevden azlolunmuş fakat daha sonra tekrar görevine iade edilmiştir. Kendisinden sonra vakıf ve gelirlerini idare yetkisini halifelerinden birinin oğlu olan Hasan el-Ma'rûf'a teslim etmiştir. Hasan el-Ma'rûf'tan sonra da kardeşi Mustafa'ya vermiş, bir süre sonra bu zengin vakıfların satılması, kiralanması veya ticarî amaçlarla kullanılması neticesinde geriye fazla bir şey kalmamıştır.³⁴

Murâdî, onun “mübarek bir şeyh, cezbeye inanan, başarılı bir halvetî, müttaki bir sâlik” olduğunu söyler. Ayrıca avam ve havasın büyük bir şeyh olduğuna inandığını, Rum'da (Anadolu) büyük

•••••

34 Hâfiz-Abâza, *Ulemâü Dımaşk ve a'yânühâ*, II, 512-513.

itibarı olduğu, hatta devlet erkânı ve padişah nezdinde büyük mevki sahibi olduğunu kaydeder. Harekâtında ve sekenâtında sürekli cezbe halinde bulunduğunu, ilmiye sınıfından (dâhili) sayılmasına rağmen kahvehane köşelerinde veya hayvan sırtında müderris elbisesiyle gezmesinin halk tarafından hafife alınmasına sebep olduğunu nakleder.³⁵

Benzer bilgileri tekrar eden Bedîrî de 1160 (1747) senesi olaylarını anlatırken halkın Dimaşk'a musallat olan çekirge sürülerinden kurtulmak için Ebü'l-Vefâ'dan yardım istediğini söyler. Müellif, 1170 (1756) yılı olaylarını yazarken aynı yıl cuma gecesi vefat ettiğini, onun İstanbul'da III. Ahmed (1703-1730), I. Mahmud (1730-1754) ve III. Osman (1754-1757) gibi üç büyük padişahla görüşüğünü, kendisinden sâdır olan sır ve burhanlar neticesinde birçok ihšana nâil olduğunu, Anadolu, Mısır, Halep ve Şam'a birçok halife tayin ettiğini, kahvehanelerde oturup büyük küçük herkese selâm verdiğini, alçak gönüllülüğüyle büyük makamlara nâil olduğunu nakleder.³⁶

Onun III. Ahmed (1703-1730) tarafından sūr-ı hümâyun münasebetiyle İstanbul'a davet edildiği, bu davete 1113 (1703) yılında icabet ettiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da iken meşhur olmuş, Eyüp Taşlıburun Dergâhı'nın kurulmasına öncülük etmiş, Sa'diyye'yi İstanbul'a ilk defa o getirmiştir. Birçok halife yetiştirmiş, Mısır gibi birçok Arap ülkesine yolculuk etmiştir. Şam'da 17 Rebîülevvel 1756 Cuma gecesi vefat ederek dedesi Şeyh Hasan el-Cebâvî'nin yanına defnedilmiştir. Şâgür mahallesindeki zâviyede bundan sonra kendi nesli değil halifeleri zâviyenin işlerine bakmışlardır. Bununla birlikte kendi neslinden gelenler tarikat dersi, evrat ve hilâfet işini kendi aralarında yürütmüşlerdir. Kendisine ait birçok kaside mevcuttur. Yaptığımız araştırmalara göre kendisinden sonra Vefâiyye kolunu yayan en meşhur halifeleri şöyledir:

1. Eyüp Kadısı Hüseyin Efendi (ö. 1149/1736-37): Ebü'l-Vefâ'nın İstanbul Eyüp semtinde tarikatı yayan halifesidir.

2. Ali Hulûsî Efendi (ö. 1197/1782): Ebü'l-Vefâ-i Şâmî'nin ikinci halifesidir. İstanbul'da Etyemez (Mirzababa) Tekkesi postnişinidir.

•••••

35 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, 41.

36 Hallâk, *Havâdisü Dimaşk*, s. 193.

3. Muhammed Ziyâd Efendi (ö. 1205/1790): Samatya'da Kademîşerif Tekkesi şeyhidir.

4. Lebîb veya "Lebîbâ" lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi (ö. 1181/1767): Anadolu kadılarındandır. 1181'de (1767) vefat etmiştir. Üsküdar'da Seyit Ahmed deresinde medfundur.

5. Şeyh Süleyman Âcizî el-Pirizrenî (ö. 1150/1737-38): Tarikatı Balkanlar'da yaygınlaştırmıştır, Sa'diyye'nin Âciziyye kolunun pîridir.

6. Seyyid İsmâil el-Kânî el-Aksarâyî el-İstanbulî.

7. Zincirî Şeyh Ali el-Bursevî: Tarikatı Bursa'da yaygınlaştırmıştır.

8. Şeyh Süleyman b. İbrâhim el-Halebî: Tarikatı Halep'te yaygınlaştırmıştır.

9. Şeyh Muhammed Nüreddin el-Cerrâhî (ö. 1133/1720).

İstanbul'da Vefâiyye Kolu

İstanbul'daki ilk Sa'dî Tekkesi olma özelliği taşıyan Eyüp Taşlıburun Tekkesi, Eyüp kadılığı rütbesini de üzerinde bulunduran Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1151/1738) ile birlikte Sa'diyye'nin Vefâiyye koluna intikal etmiştir. Rivayetlere göre Gözoğlu Hüseyin Efendi aslen Halvetî-Sinânî şeyhi imiş. Taşlıburun Tekkesi'nde Sinânî âyini icra ederken felç geçirmiş, bir hayli sıkıntı çekmiştir. *Tomâr-ı Tekâyâ* ve *Sefîne*'nin kaydına göre, Ebü'l-Vefâ-i Şâmî İstanbul'a geldiği günlerde Hüseyin Efendi'yi Sa'diyye'ye davet etmiş, o da kendisini okuyup iyileştirmesi karşılığında intisap edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Ebü'l-Vefâ, Taşlıburun Tekkesi'ne gelmiş, birtakım dualar okuyarak Felçli Hüseyin Efendi'nin kolundan tutmuş, hiç hasta olmamış gibi ayağa kaldırmıştır. Hüseyin Efendi, Ebü'l-Vefâ'nın dua ve himmetinden etkilenerek ona intisap etmiştir. "Gözoğlu" ve "Ey-yübî" lakaplarıyla tanınan Hüseyin Efendi, seyrüsülûkünü tamamladıktan sonra, tekkede Sa'dî âyinleri yapmaya başlamıştır.³⁷

Taşlıburun Tekkesi bu dönemden tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Vefâîliğe bağlı kalmıştır. Gözoğlu Hüseyin Efendi'den sonra

•••••

37 Ahmed Muhyiddin, *Tomâr-ı Tekâyâ*, s. 91; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 342.

meşihata dervişi Çelebi Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1169/1755-56) geçmiştir. Abdurrahman Efendi aynı zamanda İstanbul'da Sa'dîlik mensupları arasında "Çelebizâdeler" olarak tanınan şeyh ailesinin de kurucusudur. Aynı aileye mensup Çelebizâde Mehmed Said Efendi de bir Kâdirî merkezi olan Remlî Tekkesi'nde ilk Sa'dî şeyhi Kolancı Şeyh İbrâhim Sabri Efendi'den sonra posta geçerek XIX. asrın başlarına kadar burada Vefâîliği temsil etmiştir.

Abdurrahman Efendi'den sonra yerine halifesi Süleyman Sıdkî Kırîmî Efendi (ö. 1197/1783) geçmiştir. Süleyman Sıdkî Efendi'nin oğlu İsmâil Necâtî (ö. 1204/1790) ile damadı Şeyh Mustafa İzzî Efendi de bu dönemde Vefâîliği İstanbul'da temsil eden şeyhlere dendir.

İsmâil Necâtî Efendi'den sonra II. Mahmud döneminde şeyhül-hac görevi yapan Ahmed Eyyübî Efendi (ö. 1231/1815), küçük yaşta postnişin olmasına rağmen ömrünün son zamanlarında Meclis-i Meşâyih üyeliğinde bulunmuş olan Şeyh Süleyman Sıdkî Efendi (18 Safer 1308/9 Kasım 1890) ve genç yaşta vefat eden oğlu Mehmed Sâdeddin Efendi (ö. 1319/1901) sırasıyla postnişin olmuştur. Tekke binası 1333'ten (1914) Mütareke'nin ilk günlerine kadar I. Kolordu'nun emrine verilmiştir. Şeyh dairesi 1960'ta yıktırılmış, günümüze tekke binasından yalnız hazîresi kalmıştır. Bugün arsası üzerinde apartmanlar yükselmektedir.³⁸

Eyüp'te bir başka Vefâiyye merkezi Balçık Tekkesi'dir. Uzun süre farklı tarikatlara merkezlik etmiş olan bu yapı, aslen Halvetiyye'nin Uşşâkiyye kolundan hilâfet almış olan yedinci postnişin Debbağlar yazıcısı Mehmed Sâdık Efendi (ö. 22 Zilkade 1242/17 Haziran 1827) zamanında Sa'diyye'ye geçmiştir.

Dersâdet'teki bir diğer Sa'diyye-Vefâiyye merkezi, 1127'de (1715) İstanbul'da doğduktan sonra Şam'a giderek Ebül-Vefâ'dan hilâfet alan, sonra da 1162'de (1749) İstanbul'a dönüp vakfiyesi Şeyh el-Hâc Ali Hulûsi Efendi tarafından âyîn-i Sa'diyye yapılmak üzere evlâda meşrûat kılınan Etyemez (Mirza Baba) Tekkesi'dir. Ali Hulûsi (Karabıçak Veli) Etyemez neslinden gelmektedir. 6 Cemâziyelâhir 1198 (9 Mayıs 1783) tarihinde vefat etmiştir.³⁹ Ondan sonra tekke postuna Şey el-Hac Mehmed Said Efendi (ö. 1228/1803),

•••••

38 Haskan, *Eyüp Tarihi*, I, 131; Işın, "Taşlıburun Tekkesi", s. 223-224.

39 Hocazâde, *Ziyâret-i Evliyâ*, s. 147-148.

Şeyh İsmâil Sıdkı Efendi (ö. 1246/1830), Şeyhülhac Mustafa Vehbî Efendi (1275/1858), oğlu Seyyid Ahmed Muhtar Kesbî Efendi (ö. 1298/1880), Şeyh Ferîdüddin es-Sa'dî (10 Şevval 1313/3 Mart 1896) ve son olarak 17 Zilkade 1311 (5 Mayıs 1894) tarihinde Hüseyin Hüsnü Efendi oturmuştur. Bu dergâh da Sosyal Sigortalar İstanbul Hastanesi'nin yapımı esnasında yıktırılmıştır.

Fâtih Âbid Çelebi Tekkesi de 1781'de tekke şeyhi Hacı Mehmed Efendi'nin vefatıyla metruk kalmış, daha sonra Sa'diyye'den Deli Şeyh lakaplı Şeyh Hüseyin Hamdi Efendi (ö. 1257/1841) tarafından yeniden ihya edilmiştir. Hamdi Efendi, Taşlıburun Tekkesi'nden hilâfet almış ve Hasîrîzâde Tekkesi şeyhine damat olmuştur. Sa'dî âyininden önce *Mesnevî* okutması sebebiyle buraya şeyh olacak kişilere mesnevihan olma şartı getirilmiştir. Tekkeye ikinci bâniden sonra sırasıyla Şeyh Sâdeddin Efendi (ö. 1289/1872), Şeyh Mustafa Sıdkı Efendi (ö. 1308/1890) ve Şeyh Selâhaddin Bey postnişin olmuştur.⁴⁰ 1918 Fatih yangınıyla ortadan kalkan tekke bir daha inşa edilmemiştir.

Kocamustafapaşa'da Yedikule'ye giden caddenin sağ tarafında bulunan Sancaktar Tekkesi (Hayreddin Mescidi'ne), XIX. asrın başlarından itibaren Sa'diyye meşihatlığı konularak pazar günleri Sa'dî erkânı icra edilmeye başlanmış, tekke oluşturulmuştur. Burada Seyyid Hâfız Mustafa Efendi, Şeyh Rifat Efendi ve Harbiye Nezâreti Hâssa Ordusu'nda çalışan Şeyh Sa'deddin Efendi görev yapmıştır. Şu anda cami olarak kullanılmaktadır.

1199 (1784) yılında Samatya Kasap İlyas mahallesinde Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın inşa ettiği Sa'diyye'den Kademişerîf Tekkesi (Halil Hamîd Paşa) Vefâiyye'nin en önemli ikinci merkezidir. Tekkeye ilk şeyh olarak Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından sûr-ı hümâyun münasebetiyle İstanbul'a davet edilen Şamlı Şeyh Ebû'l-Vefâ'nın halifesi Muhammed Ziyâd Efendi (ö. 1205/1790) tayin edilmiştir. Seyyid Muhammed Ziyâd Efendi, Ebû'l-Vefâ'nın hilâfet verdiği üçüncü kişidir. Şam yakınlarında bulunan ve Kadem köyünde, içerisinde "kadem-i şerif" in de bulunduğu mescidi yaptırmıştır. Sultan I. Abdülhamid'in İstanbul'a davet etmesi üzerine, 26 Cemâziyelâhir 1198'de (17 Mayıs 1784) "kadem-i şerif" i başının

.....

40 Revnakoğlu, "Tarikat Mensuplarında Zerafet ve Hazırcevaplık", s. 3223.

üstüne koyup yürüyerek İstanbul'a getirmiş, bu sebeple çok büyük hürmet ve iltifata mazhar olmuştur. Kademişerif Tekkesi'nin bulunduğu arsada önceleri Kapıcıbaşı Konağı bulunmaktaydı. Sadrazam Halil Hamîd Paşa (ö. 1200/1785) bu arsayı satın almış ve üzerine tekke yapılmak üzere vakfetmiştir. 1190'da (1776) tekkenin inşaatı tamamlanmış ve Muhammed Ziyad Efendi'ye teslim edilmiştir. Tekkenin ilk postnişini olan Muhammed Ziyad Efendi, Kademişerif Tekkesi'nde ömrünün sonuna kadar ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Perşembe günleri Bâbiâli tatil olduğu için sadrazam ve devletin ileri gelenleri, tekkeye gelir, icra olunan âyini seyreder, Ziyad Efendi'nin sohbetini dinlerlermiş. Kandil geceleri ve arefe günlerinde kadem-i şerifin bizzat şeyh tarafından ziyaret ettirilmesi vâkıfın şartı imiş. İstanbul'a gelmeden önce ilk evliliğini Şam'da gerçekleştiren Muhammed Ziyad Efendi'nin, Ahmed, Abdurrahman ve Muhammed adlarında üç çocuğu olmuştur. Ayrıca İstanbul'a geldikten sonra Sadrazam Halil Hamîd Paşa kendisine bir câriye hediye etmiştir. Bu câriyeden Abdüllatif adında bir oğlu ile bir kızı dünyaya gelmiştir. Muhammed Ziyad Efendi, 1205'te (1790) İstanbul'da vefat etmiş ve şeyhliğini yaptığı tekkenin bahçesine defnedilmiştir. Yerine oğulları Seyyid Ahmed Efendi (ö. 1239/1823-24), Seyyid Mehmed Efendi, Muhyiddin Efendi (ö. 19 Şubat 1847), Seyyid Abdüllatif Efendi (ö. 1267/1850), Abdüllatif Efendi'nin oğlu el-Hâc Ahmed Âgâh Efendi (ö. Eylül 1895), Âgâh Efendi oğlu Şeyh İsmâil Bedreddin Efendi (ö. 1332/1913) geçmiştir. Tekkenin son şeyhi Rusûmat Dairesi'nde başkâtiplik yapmış olan ve 1332'de (1913) posta geçen Âgâh Efendi'nin diğer oğlu Abdüllatif Selâhaddin Efendi'dir.

Üsküdar tarafında Vefâiyye merkezi olarak Toptaşı İnkılâp mahallesinde bugünkü Halil Rüştü İlköğretim Okulu'nun bahçesi içerisinde yer alan Hallaç Baba (Ganî Baba) Tekkesi dikkatleri çekmektedir. Tekke kurucusu bir Celvetî şeyhi olan Abdülhay Efendi'dir (ö. 1117/1705). Ancak yerine geçen oğlu Abdülhalim Efendi, Şamlı İbrâhim Ebû'l-Vefâ'dan hilâfet almış, tekkede Sa'dî-Vefât âyinlerini devam ettirmiş, vefatında Hüdâyî Âsitânesi karşısındaki Halilpaşa Türbesi'ne defnedilmiştir.⁴¹ Abdülhalim Efendi'den sonra yerine oğlu Abdülganî Efendi geçmiştir. Bu sebeple dergâh "Ganî Baba Tekkesi" adıyla kaynaklara geçmiştir. Abdülganî Efendi'nin vefatından sonra

.....

41 Ahmed Muhyiddin, *Tomâr-ı Tekâyâ*, s. 104.

yerine oğlu Abdülkadir Efendi geçmiştir. *Tomâr-ı Tekâyâ*'ya göre Abdülkadir Efendi, Kâdiriyye'den Şeyh Kudsî adında bir zattan Kâdirî hilâfeti almıştır. Onun meşihatı döneminde meczuplardan Tekirdağlı Hallaç Baba 1200'de (1786) Üsküdar'da bulunmuş, vasiyeti gereği mezkûr dergâh bahçesine defnolunmuştur. Bundan sonra dergâh meşihatında Şeyh Mehmed Emin Efendi (ö. 1292/1875), nesebi anne tarafından olduğu gibi baba tarafından da Abdülkâdir-i Geylânî vasiyetiyle Hz. Peygamber'e ulaşan oğlu Ali Fakrî Efendi (ö. 1345/1929), Yenişehirli Ferid Efendi (ö. 1908), ünlü edebiyat ve mûsiki tarihçisi Sadettin Nüzhet'i (Ergun) görmekteyiz.

Birçok tarikattan icâzetli olan Ali Fakrî Efendi, tekke şeyhliği yanında 1332'de (1913) Meclis-i Meşâyih âzalığı görevinde bulunmuş, tekkelerin kapatılmasından sonra devlet hizmetinden çekilerek zamanını irşat hizmetine hasretmiştir. 19 Receb 1347 (11 Ocak 1929) tarihinde vefat ederek Göztepe'de Sahrayıcedit Mezarlığı'na defnedilmiştir. Sadettin Nüzhet Ergun onun bütün tasavvuf klasiklerini ezbere okuyacak derecede iyi bildiğini nakleder. Kaynaklarda Ali Fakrî Efendi'nin *Sa'dînâme* (Sa'deddin el-Cebâvî hakkında Farsça 300 beyit), *Tarîkatnâme* (Sa'diyye tarikatı hakkında), *Mevlevînâme* (Farsça 200 beyit), *Ekberîyye* (Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında 200 beyit), vahdet-i vücûd prensiplerini ihtiva eden *Kastde-i Cemâliyye* ve Nakşibendiyye *âdabı* hakkında bir risâlesi (*Sâfiyyetü'n-Nakşibendiyye ve vefiyyetü'l-aşkiyye li-men seleke tarîkate'n-Nakşibendiyye / Âdâb-ı Nakşibendiyye Risâle fi't-tasavvuf* (Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 422, 21 varak) bulunduğu zikredilmektedir. Ancak bu son eser haricinde diğer eserlerinin kütüphane kayıtları ve muhtevaları hakkında yeterli bilgi yoktur.

Sadettin Nüzhet Ergun onun Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını Arapça şerhettiğini, Hersekli Ârif Hikmet, Avnî, Zarîfî ve Rifat gibi şairlere nazîreler yazdığını, *Mahfel* mecmuasında neşredilen bir iki parça manzumesi dışındaki eserlerinin yayımlanmadığını söyler. Altı halifesi vardır: Düzce'de vefat eden İshak ve Sâlih efendiler; Bursa Sa'dî Dergâhı şeyhi Erzurûmî Hocazâde İsmâil Hakkî es-Sâfî; Sa'deddin el-Vefî; Üsküdar Selim Baba Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi; Nakşibendiyye'den Küçük Mustafa Efendi; Unkapamı Şâzelî Dergâhı şeyhi Bekir Efendi.

Ali Fakrî'nin Ahmed Buhârî Dergâhı şeyhliğine atanmasıyla da 1322 (1903) yılında yerine Yenişehir Fener'de Sa'diyye'den Dergâh-ı

Atık Tekkesi şeyhi Şair Şeyh Mehmed Vehbî Efendi'nin küçük oğlu Ahmed Ferid Efendi geçmiştir. Sadettin Nüzhet Ergun onun çok okuyan, İslâmî ilimlere ve tasavvufa vâkîf, mûsiki istilahlarını içeren *Kâr-ı Nâtık* müellifi, üstün meziyetli bir şahsiyet olarak tanıtmakta, divan tarzının kuvvetli şairlerinden olmasına rağmen şiirlerini bir araya getirmek kaygısında olmadığını eklemektedir. Ferid Efendi'nin erkek çocuğu olmadığı için henüz sekiz yaşında olan yeğeni Sadettin Nüzhet (Ergun) buraya atanmış, kendisine Koska Abdüsselâm Sa'dî Dergâhı şeyhi Yahyâ Efendi, onun da vefatıyla Ali Fakrî Efendi vekâlet etmiştir.

Bu dönemde Sadettin Nüzhet Ergun, Üsküdar Sultânîsi'nden sonra Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuş, 1921'de Ali Fakrî Efendi'den Sa'dî, Rifâî ve Nakşî icâzetleri almış, daha sonra Meclis-i Meşâyih tarafından yapılan imtihanla asaleten şeyh olmuştur. 1925'te tekke ve zâviyeler kapatılınca Konya ve İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış, çok sayıda şair ve yazarın monografisini hazırlamış, antolojisini yayımlamıştır. Otuz yedi civarındaki eseri içerisinde en kıymetlisi sayılan *Türk Şairleri Ansiklopedisi*'ni tamamlayamadan vefat etmiş, Hallaç Baba Dergâhı hazîresinde seleflerinin yanına defnedilmiştir. *İlm-i Tasavvuf* (İstanbul 1341/1922), *Bektâşî Şairleri* (İstanbul 1930), *Pîr Sultan Abdal* (İstanbul 1929), *Âşık Ömer* (İstanbul 1936), *Gevherî* (İstanbul 1928), *Halk Şairleri* (Konya 1927) gibi ansiklopedik mahiyette eserleri vardır. Daha çok Bektaşî şairlere ait biyografiler yazmıştır. Harap olan tekke binası, çatısı çökmüş olan türbe yıktırılarak yerleri şimdiki Halil Rüştü İlköğretim Okulu bahçesine katılmıştır. Türbede altı sanduka (Ali Efendi, Şeyh Mehmed Emin Efendi (ö. 1292/1875), Ahmed Ferid Efendi, İbrâhim Zihni Efendi), bir doksan dokuzluk tesbih, iki kırk fener ve 1301 (1884) tarihli bir levha bulunmaktaydı. Hazîrede bulunan 1250 (1834) tarihli bir kabir, bugün etrafı çevrilmiş olarak okul bahçesinde kalmıştır.

Üsküdar'da Celvetiyye'den Sa'diyye'ye geçen ikinci mekân Malatyalı İsmâil Ağa Tekkesi'dir. 1241 (1825) yılına kadar mektep olarak görülen bu mekâna Sa'diyye tarikatından Şeyh Ahmed Cemal Efendi (ö. 1247/1831) meşihat koymuş, kayıt altına almıştır. Yerine damadı ve halifesi Fethi Efendi (ö. 1277/1860) postnişin olmuştur. *Tomâr-ı Tekâyâ'*'ya göre Fethi Efendi Ahmed Cemâlî Efendi'nin oğlu, Taşlıburun kolundan (Vefâiyye) Hâfız Mustafa Vehbi Efendi'nin

halifesidir. Şeyh Fethi Efendi'den (Seyyid Mehmed Fethullah Efendi) sonra tekke postunda oğlu Şeyh Şemseddin Efendi ve Kemal Efendi isimlerini görmekteyiz. Tekke 23 Şevval 1311 (4 Nisan 1894) tarihinde Meclis-i Meşâyih Reisi Ahmed Muhyiddin Efendi'nin himmetiyle tamir edilmiştir. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından hemen sonra harap olmuş ve 1935 tarihlerinde yıkılmıştır. Tekke hazîresinde Sa'deddin el-Cebâvî neslinden Şeyh Emin Sa'deddin'in (25 Zilhicce 1281/8 Nisan 1869) kabri bulunmaktadır. Emin Sa'deddin Efendi Şam Kaymeriye semtindeki zâviyenin kurucusudur. Havran bölgesindeki Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî vakıflarının mütevellisidir. Vakıf işleri için İstanbul'a gelmiş ve burada vefat ederek tekke hazîresine defnolunmuştur. Meşhur mûsikişinas ve neyzen Üsküdarlı Sâlim Bey bu tekkenin son zâkirbaşlarından. Tekkenin son devir zâkirbaşlarından biri de Üsküdarlı Âsım Efendi'dir.

İstanbul'un Anadolu yakasındaki Vefâiyye merkezlerinden bir diğeri Kadıköy, Kuşdili mevkiinde, Ömer Efendi mesfresi yakınında, Zühdü Paşa mahallesi'nde bulunan Abdülbâki Efendi (Hamidiye) Tekkesi'dir.

Vefâiyye'nin en meşhur mekânlarından birisi de Sütlüce Hasîrîzâde Tekkesi'dir. Tekkeyi, Eyüp Taşlıburun Tekkesi'nin beşinci postnişini Kırmılı Şeyh Süleyman Sıdkı Efendi'nin (ö. 1197/1783) damadı ve halifesi Mustafa İzzî Efendi (ö. 1239/1824) kurmuştur. İzzî Efendi, mürşidinin vefatıyla Sütlüce'ye taşınmış, bir müddet sonra kiracı olarak oturduğu evi ve bahçesini satın alarak 1199'da (1785) Hasîrîzâde Tekkesi diye anılan dergâhı oluşturmuştur.

İzzî Efendi, Mısır'ın Delta bölgesinden ticaret amacıyla İstanbul'a gelerek yerleşen Halil ed-Demenhûrî'nin (ö. 1208/1793) oğludur. Kardeşi Hasırcıbaşı Emin Ağa'nın dükkânında vaktini geçirdiği için "Hasırcı Şeyh" (Hasîrîzâde) lakabıyla tanınmış, kısa zamanda şöhreti yayılıp müritleri artmıştır. Vefatında, dergâh hazîresine defnolunmuştur. Kendisinin Vefâiyye dışında Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi *Mesnevî* şârihi Arap Yûsuf Efendi'ye intisabı vardır. Şâzelî tarikatına intisabı ise Unkapamı Dergâhı seccâdenişini Şeyh Hâfız Hüseyin Efendi vesilesiyledir.

Tekkesi III. Selim tarafından genişletilerek yenilenmiştir. II. Mahmud tarafından 1231 (1816) ve 1252 (1836) yıllarında iki defa tamir ettirilmiş, tevhitane bir hünkâr mahfili eklenerek tam

teşekküllü bir tarikat külliyesine dönüştürülmüştür. İzzî Efendi'den sonra yerine oğlu Süleyman Sıdkı Efendi geçmiştir.

Süleyman Sıdkı Efendi (ö. 1253/1837) Sütlüce'deki tekkede doğmuş, babasından feyiz almıştır. 1239'da (1824) yirmi dokuz yaşında seccâdenişin olmuştur. Zâhirî ilimlerde saygın bir yer edinmiş, kürsü şeyhliğinde bulunmuştur. Ahmed Sâfi onun son derece cömert ve zarif bir kişiliğe sahip olduğunu, dünyaya iltifat etmediğini, II. Mahmud'un kendisine fevkalâde teveccüh gösterdiğini belirtmektedir. Murad Molla Dergâhı şeyhi Mehmed Murad Efendi'den *Mesnevî* okumuş, teberrüken Nakşî icâzeti, Galata Mevlevîhânesi şeyhi Galib Dede'den Mevlevî icâzeti almıştır. Bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır.⁴²

Süleyman Sıdkı Efendi'nin büyük oğlu askerlik mesleğini seçerken, ortanca oğlu Hasan Rızâ Efendi postnişin olmuştur. Şeyh Hasan Rızâ Efendi yirmi dört yaşında dergâha şeyh olmuş, 1265 (1848) senesinde meşihatı küçük kardeşi Ahmed Muhtar Efendi'ye bırakıp uzlete çekilmiş, 1302 (1884) yılında yetmiş iki yaşında Eyüp'teki evinde vefat etmiştir.

Ahmed Muhtar Efendi (ö. 1319/1901), Sa'diyye dışında Mesnevihan Hasan Hüsâmeddin Efendi'den *Mesnevî* okumuş, Şazeliyye'den Şeyh İbrâhim Berâdetü'l-Medenî'ye intisap etmiş, Mevleviyye tarikatına Hemdem Çelebi döneminde Aşçı Dede olan Muhammed Dede vasıtasıyla intisap etmiştir.

Ahmed Muhtar Efendi'nin Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-Kulûb'u* ve *Kuşeyrî Risâlesi* başta olmak üzere tasavvuf kitapları okuduğu, "İmam Şa'rânî şeyhim, *Letâifü'l-minen* mürsidimdir" dediği nakledilmektedir. Merasimlerden hoşlanmadığı, hatta dergâhtaki bazı âdetleri kaldırdığı için olsa gerek bir müddet sonra (1297/1879) Hicaz seyahati dolayısıyla meşihatı vekâleten oğlu Mehmed Elif Efendi'ye (ö. 1346/1927) bırakmıştır. Dönüşünde meşihata rağbet etmemiş, zikir esnasında sürekli dergâhta bulunmakla birlikte misafir gibi davranmış, dergâh işlerine karışmamıştır. Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'yi Horasanlı Sâhibzâde Fâzıl Kadir Efendi'den, Rifâiyye'yi Hamalî Şeyh Ömer el-Harîrî'den, Halvetiyye'yi de Sayda meşâihinden almıştır. Ahmed el-Bedevî ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin ruhaniyetinden istifade etmiş olduğunu torunu Yûsuf Zâhir Efendi haber vermektedir. Herhangi bir eseri olmamasına rağmen, bazı şiirleri ve

•••••

42 Yücer, *Sa'dilik*, s. 205.

çeşitli tarih beyitleri mevcuttur. Edebî gücünün yanı sıra şiirlerinde birçok tarikata müntesip olduğu anlaşılmaktadır.⁴³

Tekkenin beşinci şeyhi Ahmed Muhtar Efendi'nin oğlu Mehmed Elif Efendi (ö. 1346/1927), İstanbul tekkelerinin son döneminde derin bilgisi, tatlı sohbeti, örnek ahlâkı ve sanat sever kişiliğiyle ün yapmıştır. 1325'te (1907) Meclis-i Meşâyih reisliğine getirilen Elif Efendi Yenikapı Mevlevihânesi postnişini Osman Selâhaddin Dede'den (ö. 1305/1887) Mevleviyye ve mesnevîhanlık icâzeti almış, Zeki Dede ile Râkım Efendi'den ta'lik meşk etmiştir. 1287 (1870) yılında, Yûnus b. Ömer et-Tağlibî eş-Şeybânî adında Sa'diyye tarikatı şeyhlerinden bir zat Şam'dan İstanbul'a gelmiştir. Bu zat, Sa'diyye'nin pîri Sa'deddin el-Cebâvî'nin kardeşi Şeyh Hilâl b. Yûnus eş-Şeybânî'nin soyundan gelmektedir. İstanbul'da bulunduğu süre içinde Hasîrîzâde Dergâhı'nda Ahmed Muhtar Efendi tarafından misafir edilmiş, Elif Efendi de bu süre içinde ona yardımcı olmuştur. Bu misafirlikten memnun kalan Ömer et-Tağlibî, Elif Efendi'ye Şeybâniyye icâzeti ve hilâfeti vermiştir. Bu hilâfetle birlikte, yalnız Şeybânî ailesine has olan ve o zamana kadar başka kimseye verilmemiş beyaz Şeybâniyye sikkesiyle hırkası da Elif Efendi'ye giydirilmiştir. Elif Efendi, bu suretle Sa'diyye ve Şeybâniyye tarikatlarını kendinde birleştirmiştir. Yine Muhammed Zâfir Efendi'nin halifesi İbrâhim el-Berâde'den Şâzeliyye icâzeti almıştır. Elif Efendi'nin şeyhliği süresince Hasîrîzâde Tekkesi parlak bir kültür hayatına sahne olmuş, dönemin tanınmış âlimleri, mûsiki üstatları, tarikat şeyhleri, devlet adamları, saray mensupları tekkedeki âyinlere ve *Mesnevî* derslerine iştirak etmiştir. Elif Efendi, özel gayretleriyle medrese ilimleri okutmuş, bu derslerin sonunda, 1325 (1907) yılında oğulları Yûsuf Zâhir Efendi ve İbrâhim Efendi, Âbid Çelebi Tekkesi şeyhi Selâhaddin Efendi ile Sütlüce İmamı Hâfız Gaybî Efendi'ye icâzetnâme vermiştir. İcâzet töreninde hazır bulunan ve Mesnevîhan Şeyh Bahâeddin Çelebi de, Elif Efendi'den *Mesnevî* dersi okuyarak icâzetnâme almıştır. Elif Efendi, halifelerinden olan Âbid Çelebi Tekkesi şeyhi Selâhaddin Efendi'ye, *Mesnevî* icâzeti vermiştir. Bu durum, Elif Efendi'nin ilmî yeterliliğini ve Mevlevîlik'te de icâzet ve hilâfet verebilecek kadar yüksek konumda olduğunu göstermektedir.⁴⁴

••••••••••

43 Yücer, *Sa'dilik*, s. 205.

44 Yücer, *Sa'dilik*, s. 210-211.

Hasîrîzâde Tekkesi'nde haftanın bazı günleri, belirli derslere ve faaliyetlere ayrılmıştı. Çarşamba günleri öğleden sonra *Mesnevî* dersi yapılıyordu. Bu derslere âlimlerden, sanatçılardan, yöneticilerden ve halktan pek çok kişi katılmıştır. Diğer günler *Buhârî-i Şerîf* ve *Şemâil-i Şerîf* dersleri veriliyordu. Cuma günleri düzenli olarak âyin ve zikir yapılıyordu. Elif Efendi tevhit üzerine İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-hikem*, Muhammed Burhânî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele* isimli kitaplarını okutmuştu.⁴⁵

Elif Efendi, 28 Cemâziyelâhir 1345 (Ocak 1927) Pazartesi günü öğleden sonra, yetmiş yedi yaşında, Sütlüce'deki dergâhında vefat etmiştir. Cenazesi, 1 Receb 1345 (Ocak 1927) Çarşamba günü öğle namazından sonra, tekkenin yakınındaki Mahmud Ağa Camii'nden kaldırılarak tekke ile cami arasındaki hazîreye defnedilmiştir. Elif Efendi'nin birçok eseri bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: *Dîvân*, *Tenşitü'l-muhibbîn*, *el-Kelimetü'l-mücmelle fî şerhi't-Tuhfetü'l-mürsele* (İstanbul 1342), *Muhtârü'l-enbâ fi'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zî'l-esmâ*, *el-Mebde'*, *ed-Dürrü'l-mensûr fî hazâneti esrâri'n-nûr*, *Def'u'l-vecel bi cünneti'l-ecel*, *el-Bârikât*.⁴⁶

Elif Efendi'den sonra Sa'dîliğin İstanbul'daki en güçlü temsilcilerinden birisi oğlu Yûsuf Zâhir Efendi'dir. Şeyh Yûsuf Zâhir Efendi, babası Elif Efendi'nin gözetiminde yetişmiş, 21 Muharrem 1320 (2 Mayıs 1902) tarihinde ondan Sa'diyye ve Şeybâniyye hilâfeti ararak Şeybâniyye sikkesi giymiş, sonradan Şâzeliyye ve Mevleviyye'den de hilâfet almıştır. Receb 1325 (Eylül 1907) tarihinde uhdesine ibtidâî hâric Bursa müderrisliği tevcih edilmiştir. 1326'da müstehikkin maaşı almış ve 1326'da (1908) İstanbul'a gelip Beyazıt Camii'nde *Buhârî* okutan Tunus eski kadısı Şeyh Ebü'l-Fedâ İsmâil Zebîhî el-Kâdirî'nin dersine devam etmiş, Cemâziyelâhir 1329 (Haziran 1911) tarihinde *Buhârî*, *Müslim* ve *Muvattâ'*dan icâzet almıştır. Hadis ilminden icâzetini Eyüp Camii hatibi ve Kirbâsî Tekkesi şeyhi Hâfız Muhammed Celâleddin Efendi ile Şam âlimlerinden Şeyh Abdurrahman el-Hatîb'den almıştır. Farklı mektep ve medreselerde hocalık, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Koska'da Şeyh Abdüsselâm

•••••

45 Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, s. 1399.

46 Elif Efendi hakkında bk. Kurt, *Hasîrîzâde*; Gürçan, *Hasîrîzâde*; Eraslan, *Hasîrîzâde*.

Dergâhı meşihatı boşalınca, Meclis-i Meşâyih'in talebi üzerine pazartesi günleri Sa'diyye âyini icrasına başlamıştır. Şeyh Abdüsselâm eş-Şeybânî'ye nispetleri, âsitâne-i Sa'diyye meşâyihî arasında isimleri geçen Şeyh Mustafa b. Şeyh Hasan Efendi vasıtasıyla olduğunu kendisi söylemiştir. Rızâ Tevfik'in tasavvuf felsefesi aleyhine yazdıklarına karşı *Peyâm* gazetesinde kaleme aldığı cevabı ilmi kudretine delil sayılmıştır. Yûsuf Zâhir Efendi'nin *el-Muktetâf mine'l-âsâr fî ilmi usûli'l-âsâr*, *Fethu'l-habîr fî tercümeti hizbi'l-kebîr*, *el-Kavlü'l-heşîş fî tercemeti Salât-ı İbn-i Meşîş*, *et-Teşevvûf alâ menşei't-tasavvuf*, *et-Teşerrûf ale't-taarruf*, *Terceme-i Risâle-i Reslâniyye*, *el-Basâis fî şerhi'l-hasâis* başta olmak üzere çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴⁷

İstanbul'da tarikatın müntesibi olan en tanınmış ailelerden birisi Bedreddinzâde'lerdir. Sa'diyye'nin XVIII. asırdan XIX. asrın sonlarına kadarki tarihine damgasını vuran bu ailenin kurucusu, Mehmed Esad Efendi'nin oğlu Seyyid Bedreddin'dir (ö. 1171/1757). Kendi adına kurduğu Samatya'daki Sa'dî merkezi, Bedreddinzâdeler Tekkesi adıyla tanınmıştır. Bu tekke, Mirzâ Baba Tekkesi ve Kademîşerif Tekkesi'nin gelişmesine de katkı sağlamıştır. XVIII. asırda Bedreddinzâdeler Tekkesi'nde postnişin olan şeyhler sırasıyla şunlardır: Bedreddin Efendi (ö. 1171/1757-58), oğlu Mehmed Sâdık Efendi (ö. 1190/1776-77), İbrâhim Efendi (ö. 1195/1780-81), Mehmed Nûreddin Efendi (ö. 1217/1803), Mehmed Muhyiddin ve Mehmed Sâdeddin Efendi.

Eyüp'te Uluca Baba Mescidi yakınlarındaki Abdülkadir Hâkî Baba Zâviyesi de Sa'diyye tarikatına merkezlik etmiştir. Tekke şeyhi önce bu makamda icrâ-yı âyin üzere iken daha sonra Taşlıburun Tekkesi'ne geçen Şeyh Ahmed Eyyûbî'dir. Hâkî Baba Zâviyesi, Ahmed Eyyûbî'den sonra yerine geçen Şeyh Emin Efendi ve Nûri Efendi vasıtasıyla Vefâiyye merkezi olarak canlı kalmıştır. Son şeyh Mehmet Sâdettin Ceylan'dır.

Bursa'da Vefâiyye Kolu

İstanbul'dan sonra Sa'diyye'nin en yaygın olduğu şehir hiç şüphesiz Bursa'dır. Şehre tarikat Şamlı Şeyh İbrâhim Ebü'l-Vefâ'nın

•••••

47 Yûsuf Zâhir Efendi hakkında bk. Şenburç, *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi*.

halifesi Halepli Mustafa Efendi ile birlikte gelmiştir. Erzincanlı Ali Efendi'den (ö. 1149/1736) sonra boş kalan Zincirli Ali Efendi Tekkesi'ne, Üftâdezâde Şeyh Mustafa Efendi'nin kendine ait meşihat hakkını Halepli Mustafa Efendi'ye vermesiyle birlikte dergâh Sa'dî tekkesine dönüşmüştür.⁴⁸

Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1212/1797), haksız yere idam edilmek üzere olan bir genci darağacında dondurup idamdan sonra ayıltığı için tekkesi "Dondurma Tekkesi" adıyla anılmaya başlamıştır.⁴⁹ Yine yerine geçen oğlu Şeyh Mehmed Said Hüsnü Efendi de (ö. 1230/1815) tezyif yani karalama amacıyla dergâha gelen tarikat düşmanı iki kişiyi mahfilde dondurması, akabinde de derviş etmesi gibi kerametlerle tanınmıştır. Mehmed Said Efendi'den sonra bütün Anadolu, Rumeli ve Hicaz'ı gezmiş olan Şeyh Abdüsselâm Efendi (ö. 1283/1866), Damat Halil Paşa, Süleyman Paşa gibi devlet ricalinin hürmetini kazanmış olan Şeyh Mustafa Haydar Efendi (ö. 1297/1879) dergâh postuna geçmiştir.

Mustafa Haydar Efendi (ö. 1292/1875) İstanbul'da Sancaktar Dergâhı şeyhi Hâfız Şeyh Mehmed (Tâzi) Efendi'den hilâfet almış, tarikatin önde gelenlerinden olup sesi ve sadâsı etkileyici, âşikane tavırlı imiş. Damat Halil Paşa, Süleyman Paşa ve diğer devlet büyüklerinin hürmetine mazhar olmuş; Abdülmecid Han tarafından, Bursa defterdarı ve İstanbul'da Etyemez Dergâhı'nda medfun olan Mustafa Efendi aracılığıyla dergâh yeniden yaptırılmıştır.⁵⁰

Mehmed Nüreddin Efendi (ö. 1321/1903), İstanbul'da Hz. Hüdâyî'nin âsitânesinde, bir müddet de Şirket-i Hayriyye'de bulunmuş ve 1321'de (1903), Üsküdar Şeyh Camii'nde vefat etmiştir. Bundan sonra tekke meşihatına Cemil Efendi geçmiştir.

Cemil Efendi Sakız İsyanı'nda esir olarak getirilmiş bir ailenin çocuğudur. 1261'de (1845) İstanbul'da doğmuş, Morali Ali isimli bir zatın vasıtasıyla İslâm'la tanışıp hidayete ermiştir. Gençliğinde Enderun'da bir süre kalmışsa da başarılı olamayınca çıkmış ve tasavvufa meyli sebebiyle Hasırizâdeler'den Şeyh Hasan Efendi'ye intisap ederek biraderi Şeyh Muhtar Efendi'den hilâfet almış, Abdüsselâm

•••••

48 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 240, 381-382; Tek, "Sa'dîlik", s. 225-246.

49 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 381-382.

50 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 386-388.

Dergâhı ve Etyemez Dergâhı'nda Sa'diyye usulü icra etmiştir. Daha sonra Şeyh Nûri Efendi'den hilâfet alarak Sa'dî Dergâhı'na bir süre vekâlet etmiş; bazan Bursa'ya giderek dergâhın tamirine gayret göstermiştir.⁵¹

Dergâhta perşembe günleri yapılan "mahsus günü" cumaya almak, âsitânelerde olduğu gibi pîşkadem istihdam etmek gibi bazı yenilikleri yine Cemil Efendi gerçekleştirmiştir. Daha sonra meşihat Erzurum ulemâsından Müftüzâde İsmâil Efendi'ye 1335 (1916) yılında tevcih olunmuştur.⁵²

Müftüzâde İsmâil Hakkı Efendi (ö. 1350/1931) Erzurum ulemâsından Ahmed Tefvik, Ahmed Hamdi ve Müftü Ali Efendi'lerden tahsil etmiş ve icâzet almıştır. Erzurum'da Kağızmânî Medresesi'nde ders vermiş, 1327 (1909) yılında hat ve ferâizden icâzet almış, Mülkiye Mektebi'nde tarih ve Arapça muallimliği, 1322'de (1904) Yediemin Mahkemesi âzalığı, şer'î mahkeme başkitâbeti ve mekteb-i kurrâ imtihanlarında âzalık sıfatıyla bulunmuştur. Saltanatın değişmesi sırasında, İsmâil Efendi başkanlığındaki bir heyet ile Erzurum'dan Gümülcine'ye gitmiş, sonra Bursa'ya nakil olunmuştur. Üsküdar Hallaç Baba Dergâhı Şeyhi Ali Efendi'den hilâfet almıştır. Câmî-i Kebîr'de (Ulu Cami) ise cuma vâizliğine tayin olunarak halkın aydınlanmasına hizmet etmiştir. Dergâhta Sa'diyye âyini icra eder; zikirden evvel tarikatın âdap ve erkânını, evradın anlamını izah ederek, doğru okunmasına gayret edermiş. Bursa'da ilmî encümenlerde ve Meclis-i Meşâyih âzalığında bulunmuştur. Sa'diyye evradını tercüme etmiştir (*Tercüme-i Evrâd-ı Sa'diyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338/1922, 68 s.).

Bursa'da bulunan Yunus Emrem Tekkesi (Kara Abdürrezzâk, Karamazak),⁵³ Baba Zâkir Zâviyesi⁵⁴ ve Seyyid Usûl Dergâhı da⁵⁵ Sa'diyye tarikatının temsil edildiği mekânlardandır. Yunus Emrem Tekkesi kuruluşundan kapatılmasına kadar, Seyyid Usûl Dergâhı ise bir müddet Sa'dî şeyhlerince idare edilmiştir.

•••••

51 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 250-252; Akbulut, *Bursa'da Sa'diyye Kültürü*, s. 80-82.

52 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 608.

53 Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 279.

54 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 224.

55 Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 413-416.

Balkanlar'da Âciziyye Kolu

Balkanlar'da Sa'diyye, İškodralı Süleyman Efendi (ö. 1150/1737-38) ve lakabına nispet edilen Âciziyye kolu vasıtasıyla yayılmıştır. Şeyh Süleyman Âcizî Baba (ö. 1160/1747), 1637 yılında İškodra'ya yakın bir köyde doğmuştur. Babasının adı Hüseyin'dir. Medrese eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra tarikat icâzetini Şamlı Ebü'l-Vefâ'dan almış,⁵⁶ 1699-1700 yılında Yakova'ya gelip tarikatını neşretmeye başlamıştır. Kosova'da 1683-1699 yaşanan Osmanlı-Avusturya savaşına sancaktarları Şeyh Muhammed (Baba Ahmed) ve Baba Sâdık ile katıldığı bilinmektedir. *Âcizî Dîvânî*'nda Ahmed Baba'nın şehit edilmesine dair bir şiiri bulunmaktadır. Yakova'da eskiden Hacı Şeyh Ali Kolçi günümüzde ise Şeyh Bânî (Şeyh Şâban) Tekkesi olarak bilinen dergâhın türbesinde Baba Ahmed ve Baba Sâdık'ın kabirleri bulunmaktadır. Bu tekkenin kuruluşu itibarıyla Şeyh Süleyman Âcizî Baba'nın kurduğu diğer dergâhlarla yakın ilişkisi olmuş, başta Yakova şehir hayatı olmak üzere Yakova Dağlığı (Malësia e Gjakovës) ve bugünkü Kuzey Arnavutluk bölgesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Âcizî Baba, 1730'da yerine oğulları Danyal ve Lutfullah'ı bırakarak küçük oğlu Vehhâb ile birlikte Prizren'e taşınmıştır. Büyük oğlu Danyal Yakova'da tarikat faaliyetleri yanında Hadım Camii'nde imamlık, küçük oğlu Lutfullah ise müezzinlik yapmıştır. Lutfullah bir süre sonra 1143'te (1731) bekâr olarak vefat etmiştir. Âcizî Baba'nın başlattığı hareket sebebiyle Şeyh Danyal'in refakatinde 1732-1733 yılında Yakova'da bulunan bugünkü Büyük Tekke (Tegja e Madhe) kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde tekke Balkanlar'daki Sa'dîler'in âsitânesi konumuna gelecektir. Dergâh, 1978 yılında resmî idare tarafından koruma altına alınmıştır. Âcizî Baba Prizren'in Maraş semtinde 1160 (1747) yılında vefat ederek oraya defnedilmiştir.⁵⁷

Sa'diyye'nin Âciziyye kolu, Âcizî Baba'dan sonra İstanbul'da doğup Yakova'da defnedilen büyük oğlu Şeyh Danyal (ö. 1172/1758) tarafından temsil edilmiştir. Şeyh Danyal vasıtasıyla Sa'diyye, Tepedelen, Berat, Avlonya gibi Kosova şehirlerinde yayılmıştır. Muhammed Gazzî'nin kaydına göre Şeyh Danyal'in altı halifesi vardır.⁵⁸

••••••••

56 Virmiş, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 145-146.

57 Krasniqi, "Kosova'da Sa'dî Tarikati", s. 91-103.

58 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, II, 224.

Kendisinden sonra yerine kardeşi Şeyh Lutfullah (ö. 1143/1730) geçmiştir. Bu tekkede günümüze kadar kesintisiz olarak gelen yirmi kadar postnişin ismi kaynaklarda nakledilmektedir.⁵⁹ Prizren'de tarikat Yakova'dan şehre gelen Şeyh Süleyman Âcizî Baba tarafından 1156 (1743) yılında kurulan Hisar Tekkesi (Süleyman Âcizî Baba) çevresinde neşredilmiştir. Bistrica nehri kenarındaki tekke sonraki asırlarda mimari özellikleri, Pîr Âcizî Baba'nın türbesi ve ziyaretçileri sebebiyle tarikatın âsitânesi olarak kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi gençlerin bir araya geldiği bir mekân olan tekkede "Sultânî Nevruz" ve muharrem ayının ilk on günü "10 gün matem" ve Kerbelâ mâtemi, halvet merasimleri icra edilmekteydi.

Tekke, 1948 senesinde yıkılmış olup geriye sadece Âcizî Baba'nın türbesi kalmıştır. Nehat Krasniqi, Prizren Tekkesi'nin Yakova'daki Şeyh Emin Efendi Tekkesi gibi Arnavutlar'ın bir araya toplanma mekânı olduğunu ve Prizren Maraş Tekkesi'nin komünistler tarafından yakıldığını, yerine kahvehane yapıldığını kaydeder.⁶⁰ Tekkenin yakılması esnasında Şeyhzade Mûsâ, Sırp komünistleri tarafından öldürülmüştür. Şeyhzade Mûsâ, Osmanlı sonrası dönemde büyük bir üne sahip bir Arnavut vatan severidir. Son şeyh Hüseyin Efendi'nin vefatından sonra dervişler Yakova'daki Büyük Tekke'ye devam etmişlerdir.

Yakova'da bir başka Sa'dî merkezi Emin Efendi Tekkesi'dir. Aynı yerde daha önce XVIII. yüzyılda Şeyh Zeynelâbidîn (Baba Tebdil, ö. 1798) tarafından kurulan tekke bulunmaktaydı. Bu tekke, Prizren Birliği döneminde (1878) Yakova'da milliyetçi Arnavutlar'ın toplandıkları yer olarak bilinmektedir.

Yakova'da Sa'diyyeye ait diğer tekke Şeyh Banî Efendi Tekkesi'dir.⁶¹ Şeyh Cemâlî Efendi Tekkesi ise Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrılışından sonra kurulmuştur. Emin Efendi, Şeyh Banî ve Cemâlî Efendi dergâhlarında haftalık zikir meclisleri kurulmaya devam etmektedir.

Yakova'daki bu üç Sa'dî tekkesi dışında, evlerinde Sa'diyye zikri yaptırın, hane- tekkeler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları

.....
59 Yücer, *Sa'dilik*, s. 235-240.

60 Krasniqi, "Kosova'da Sa'dî Tarikati", s. 91.

61 İsmail Halil Ağa, *Tarikati İslamik Sadi*, s. 65-68.

şunlardır: Şeyh Bekir Efendi Tekkesi, Şeyh Zeynel Tekkesi, Şeyh Rizâ Bami Tekkesi, Şeyh Reşat Tekkesi, Şeyh Yahya Tekkesi, Şeyh Neki Tekkesi.

Kosova'da ayrıca Nobırda Belediyesi'ne bağlı Marevts köyünde Şeyh İbrâhim Efendi Tekkesi, Gilân şehri çıkışında Muhacir mahallesinde Şeyh İslâm Efendi Tekkesi, Dardan Belediyesi sınırları içerisinde Şeyh Ahmed Efendi Tekkesi, Yakova Belediyesi sınırları içerisindeki Bets köyünde Şeyh Said Dede Tekkesi, Priştine'de Cinal İbiş caddesinde yeni kurulan Şeyh Âdem Efendi Tekkesi, Doblbare köyünde Şeyh Said Efendi Tekkesi, Tsermyan köyünde Derviş Râgıb Efendi Tekkesi, Dujne köyünde Şeyh Mûheydin Efendi Tekkesi, Brovina köyünde Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi, Radost köyünde Şeyh Latif Efendi Tekkesi bulunmaktadır.⁶²

Makedonya'da Sa'diler daha çok Üsküp ve Köprülü (Veles) civarında bulunmaktadırlar. Köprülü/Veles'teki Harâbâtî Baba Tekkesi Hasan oğlu Mehmed Harâbâtî Baba tarafından 1163'te 1749 inşa edilmiş ve tekke 126 yıl faaliyet göstermiştir. 1287'de (1872) demiryolu inşası sırasında yıkılmıştır. Tekke yeniden Şeyh Murtaza Sükûtî Efendi (ö. 1896) tarafından yaptırılmıştır.⁶³

Makedonya'nın Üsküp bölgesine Sa'diyye, batıdan gelen muhacirler vasıtasıyla getirilmiştir. Üsküp'teki Şeyh Vefâ Baba Tekkesi Tophane mahallesindedir. XIX. yüzyılın sonlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Vefâ Baba, genç yaşta hâfız olmuş, medrese eğitimi yanında bölgenin âlimlerinden özel dersler almış, hacca gittiği esnada rüyasında Süleyman Âcizî Baba ile Sa'deddin el-Cebâvî'yi görmüş ve onların Üsküp şehrine yerleşmesini emretmesi üzerine hac dönüşü Üsküp'te tekkesini kurmuştur. Zehirli hayvanlar üzerinde tesiri olduğuna dair Vefâ Baba'ya ait kerametler bölgede tanınıp sevilmesine sebep olmuştur.⁶⁴ Tekke postnişinliği Şeyh Şâban Aydın ile birlikte Çingeneler'e geçmiştir. Şeyh Şâban'ın Çingeneler arasında İslâm'ı yaymada büyük etkisi olmuştur. Şeyh Şâban, şehir kabristanında medfundur. Günümüzde tekkede Şeyh Ali Rıza Aydın halen postnişindir. Bunlardan başka Köprülü'de Kır Tekke, Selim Baba Dergâhı, Hâcet Baba Dergâhı Sa'diliğin temsil edildiği diğer mekânlardır.

••••••••••

62 Kadahode, *Sheh Syleman Axxhiza Baba*, tür.yer.

63 Yücer, *Sa'dilik*, s. 250.

64 Krasniqi, "Kosova'da Sadi Tarikatı", s. 102.

Sa'diyye Sırbistan'da da yaygınlık göstermiştir. Leskofça'da Büyük Tekke ve Şamlı Baba Dergâhı, Niş Harâbâtî Baba Tekkesi, Vranja Dergâhı ve Palanka Dergâhı birbiriyle irtibatlı tekkelerdir. Bazılarının şeyhlerinin İstanbul Taşlıburun ve Abdüsselâm dergâhlarından hilâfet aldığı araştırmalarla ortaya konulmuştur.⁶⁵

Bulgaristan'da Sa'dî dergâhı Köstendil'de bulunmaktaydı. Tekkenin hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemekle birlikte Nehat Krasniqi'nin yayımladığı listeden postnişin olarak Şeyh Ali Efendi'nin oğlu Şeyh Sâdeddin Efendi ismi tespit edilebilmektedir. Onun ise Vranjalı Şeyh Süleyman Efendi'den hilâfet aldığı anlaşılmaktadır.

Tarikatın Rusçuk'taki nüfuzunu arttıranlardan biri hiç kuşkusuz şair Zarîfî Ömer Baba'dır (ö. 1210/1795).⁶⁶ Matbu ve gayri matbu tasavvufî ve edebî eserleri vardır. Yine Sa'diyye'ye mensup olan şair Mustafa Resâ da (ö. 1250/1834) Rusçuklu'dur.⁶⁷ T. Bakircieva'nın verdiği bilgiye göre XX. yüzyılın başlarında Rusçuk'taki önde gelen müslüman siyasetler arasında Sa'diyye'ye mensup pek çok kimse mevcuttur. Kuşkusuz bu durum tarikatın büyük etkiye sahip olduğunu ve geniş kitleler tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Bosna Hersek'te Sa'dî tekkelerine rastlanmazken Sırbistan'ın başşehri Belgrad'da XVIII. yüzyılda Şeyh Mustafa ve Sırbistan'ın Niş şehrine Âcizî Baba'nın halifelerinden Mehmed Harâbâtî Baba (ö. 1169/1756) birer tekke kurmuştur. Yine Vranja ve Leskofça'da Sa'diyye izlerine rastlanmaktadır.

Arnavutluk'un Leskovik şehrinde 1870-1880 yıllarında Hacı Mehmed Baba, Tepedelen'de İbrâhim Paşa, Tiran'ın 15 kilometre dışında Peze köyünde Şeyh Danyal, Tropoya şehrinde 1890 yılında Baba Hacı Zeynelâbidin Efendi tarafından tekkeler kurulmuş ve Sa'diyye neşredilmiştir.⁶⁸

.....
65 Yücer, *Sa'dilik*, s. 246-255.

66 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 234.

67 Keskioglu, *Bulgaristan'da Müslümanlar*, s. 60, 104.

68 İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, s. 230.

Sa'diyye'nin Selâmiyye Kolu

İstanbul ve Anadolu Sa'diliği için ikinci önemli şahıs Abdüsselâm Tekkesi'ni (Kovacıdede Dergâhı) Celvetiyye'den devralan Abdüsselâm eş-Şeybânî'dir (ö. 1165/1752). Abdüsselâm Şeybânî el-Meydânî, Şam'da doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Nesebi ve tarikat silsilesi Sa'diliğin kurucusu Sa'deddin el-Cebâvî eş-Şeybânî'ye şu şekilde ulaşmaktadır: Şeyh Abdüsselâm, onun şeyhi ve amcası Şeyh İbrâhim el-Meydânî; kardeşi Şeyh İsmâil, babası Mustafa el-Meydânî, babası Şeyh Sa'deddîn-i Asgar, babası Şeyh Muhammed Sa'deddin, babası İbrâhim, pederi Şeyh Mûsâ, babası Şeyh Sa'deddîn-i Sâni, babası Şeyh Ahmed, babası Şeyh Hüsnü, babası Şeyh Hasan, babası Şeyh Muhammed, babası Şeyh Ali el-Ecred, babası Şeyh Ebûbekir, babası Şeyh Ali el-Ekhel, kardeşi Muhammed Şemseddin, babası pîr-i tarikat Kutb-ı Rabbânî Sa'deddîn el-Cebâvî eş-Şeybânî.⁶⁹

Abdüsselâm Şeybânî, Sa'diliğin Vefâlik kolu kurucusu Şeyh Ebû'l-Vefâ eş-Şâmî'den hemen sonra asrın başlarında İstanbul'a gelmiştir. Koska'daki Papazzâde Mustafa Çelebi Dergâhı (Abdüsselâm Tekkesi) postnişinliğine 1126'da (1714) "irâde-i seniyye" ile ikinci postnişin olarak tayin edilmiştir.

Halvetî-Cerrâhî âsitânesi şeyhi İbrâhim Fahreddin Efendi'nin *Envâr*'ında anlatıldığına göre Abdüsselâm Şeybânî, İstanbul'a geldiğinde Aksaray'da Celvetiyye tarikatından "Şeyh Şirden" lakaplı Şeyh Abdülvehhâb Efendi'nin (ö. 1130/1717) postnişin olduğu Koğacı Dede Tekkesi'ne misafir olmuştur. Ancak Şeyh Şirden'in bu yabancı Arap misafire "Haydi sen git, Tahtakale'de fındık sat!" diye yol vermesi Abdüsselâm Şeybânî'nin zoruna gitmiş, geceyi garip ve yolcuların gecelediği Ayasofya Camii'nin son cemaat yerinde geçirmiştir. Ertesi gün, III. Mustafa (1673-1736) cuma selâmlığına çıkacağı için halk Topkapı Sarayı ile Ayasofya arasındaki yola dizilmiştir. Abdüsselâm Efendi de halkın arasında cuma selâmlığını izlemek için bulunmaktadır. Bu esnada padişahın geçeceği yol üzerinde büyük bir yılan ortaya çıkar. Padişah yılanın halk tarafından ezilmesini istemediği için ortadan kaldırılmasını ister. Bu isteği anlayan Abdüsselâm Efendi ileri çıkarak hayvanı tutar ve deniz tarafına gitmesine yardımcı olur. Bu olayı izleyen padişah, şeyhin saraya getirilmesini ister. Namaz sonrası

.....

69 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 338.

sarayda tercüman aracılığıyla Abdüsselâm Efendi'nin kimliği ortaya çıkar, padişah bir isteği olup olmadığını sorar, o da Aksaray'da Şeyh Şirden'in şeyhlik yaptığı Koğacı Tekkesi'nin şeyhlik cihetinin kendisine verilmesini ister. Bunun üzerine padişah, Şeyh Şirden'e bir ev ve maaş tahsis edilmesini, şeyhlik cihetinin Abdüsselâm Efendi'ye verilmesini emreder. Görevli memurlarla Koğacı Tekkesi'ne gelen Abdüsselâm Efendi, Şeyh Şirden'e, "Emriniz üzerine fındık sattık, şimdi siz gidiniz fındık satınız" diyerek dergâhtan fakirlerin kovulmaması gerektiğini anımsatır. Bundan sonra dergâhın âyin gününde Sa'diyye usulünce zikir meclisi kurar. Ancak o tarihe kadar Sa'dîler'in İstanbul'da kıyâmî dergâhı bulunmadığı için kıyâmî tekke şeyhlerinin birinden tâc-ı şerif giymesi gerekmektedir. Kocamustafapaşa Sümbül Sinan Hankahı'nda toplanan 150 kadar şeyhin huzurunda kimden isterse teberrüken hırka giyebileceği kendisine tebliğ edilir, o da Cerâhiyye'den Sertarîkzâde Mehmed Emin Efendi'yi (ö. 1172/1758) tercih eder. Sertarîkzâde'nin yanında Halvetî usulünce kırk gün halvet görür, bitiminde yine bütün meşâyihin toplandığı bir mecliste tâc-ı şerif giyer. Kıyâmen ism-i celâl zikrine başlar. *Envâr* müellifi Fahreddin Efendi, bu sebepten Abdüsselâm Efendi'ye Sa'diyye'nin pîr-i sânsî denildiğini söyler. Ancak pîr-i sânsî rivayeti İstanbul merkeze alınarak söylenilmiş bir lakap olmalıdır. Zira bu lakap sadece adı geçen kaynakta yer almaktadır.⁷⁰

Köstendilli Süleyman Şeyhî, Şeyh Abdüsselâm'ın kerametler ve hârikulâde haller sahibi, zâhir ve bâtın ilimlerinde benzersiz, züht ve takvâ ehli, tekke önünde atıyla yaptığı devse uygulamalarında hastalara şifa dağıtan, Topkapı Sarayı'na musallat olan bir yılandan saray halkını kurtaran bir kimse olduğunu söyler.⁷¹ Devrin âlimleri, şeyhleri, devlet ricâli ve padişah nezdindeki saygınlığıyla vâizlik yaptığı Ayasofya Camii'nde pîrinin adının yazıldığı bir levhayı astırılmış, Kadîr geceleri başta Sa'dîler olmak üzere, bütün tarikat erbabının bu camide zikir yapmasına imkân sağlayacak izni almıştır.⁷²

Abdüsselâm Şeybânî, on dört sene Koğacı Tekkesi'nde tarikat hizmetinde bulunduktan sonra tekrar inzivâyı tercih ederek 1140'ta (1727) postnişinlikten ayrılmış, yerine oğlu Galib Behceddin

.....
70 Erenden, *Envâr*, s. 27-29.

71 Köstendilli, *Bahrü'l-velâye*, s. 703-704.

72 Azamat, "Abdüsselâmiyye", s. 303-304.

Efendi'yi bırakmıştır.⁷³ Yaklaşık yirmi beş yıl sonra 1165'te (1752) vefat ederek görev yaptığı dergâh hazînesine defnedilmiştir. Sandukası başında Sa'dî tacı, sandukanın yanında Celvetî tacı bulunmaktadır. Ramazan bayramında üç gün, kurban bayramında dört gün Cerrâhiyye tacı sandukanın başına konulmaktadır. Sa'diyye tarikatının Abdüsselâmiyye koluna mensup herhangi bir tekke şeyhine taç giydirileceği ve post cemiyeti yapılacağı zamanlarda mutlaka bir Cerrâhî şeyhinin rehber olması ve posta oturtması bir gelenek olmuş, bu gelenek Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Selâmiyye kolu (Abdüsselâmiyye), Mehmed Galib Efendi, Şeyh Mustafa Haydar Efendi (ö. 1206/1791-92) ve Şamlı Şeyh İbrâhim Efendi tarafından daha sonraları temsil edilmiştir.

1140'ta (1727) Abdüsselâm Tekkesi'ne üçüncü postnişin olan Seyyid Mehmed Galib Efendi (ö. 1198/1783-84), Şeyh Abdüsselâm Şeybânî'nin oğludur. Elli sene meşihatta kaldıktan sonra 1190'da (1776), babasının yaptığı gibi, meşihatı terkederek uzlete çekilmiştir. Sekiz yıl süren uzlet hayatından sonra 1198'de (1784) vefat etmiştir. Sa'dîler arasında meşhur olan vird-i şerife bir şerh yazmıştır.⁷⁴

Mehmed Galib Efendi'nin meşihatlığı döneminde Selâmiyye'nin İstanbul'da yayılmaya başladığı görülmektedir. Bunun dikkat çeken örneği, Mehmed Galib Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'nin (ö. 1191/1777) kendi lakabıyla anılan Yağcızâde Tekkesi'ni kurarak burada Selâmîliği temsil etmesidir.

Mehmed Galib Efendi'den sonra yerine halifesi ve Şeyh Hasan Efendi'nin oğlu Mustafa Haydar Efendi, ondan sonra da ikinci halifesi Yağcızâde Seyyid Ahmed Efendi, Yağcızâde Şeyh Ahmed Efendi'den sonra oğlu Mehmed Said Efendi (ö. 1207/1792) şeyhlik hizmetini üstlenmiştir. Mehmed Said Efendi'yi Kolancı İbrâhim Sabri Efendi (1221/1806) izlemiş, ondan sonra meşihata geçen Şeyh Mehmed Emin Elfî Efendi (ö. 1251/1835) deriden su kovası dikmekle geçimini temin ettiği için dergâh "Kovacı Tekkesi" adıyla anılmaya başlamıştır. 1244'te (1828) posta geçmiş, bir sene sonra görevi oğlu Şeyh Küçük Mehmed Galib Efendi'ye bırakarak uzlete çekilmiş, 1251'de (1835) vefat etmiş, Abdüsselâm Türbesi'ne defnedilmiştir. Şeyh

•••••

73 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 338-339; Azamat, "Abdüsselâmiyye", s. 303.

74 Behceddin, *Hidâyetü'l-fukarâ*, vr. 23, 46, 78.

Mehmed Galib Efendi (ö. 1279/1862) 1245 (1829) yılında babası Mehmed Emin Efendi'nin yerine âsitâneye şeyh olmuş, "Kovacızâde" lakabıyla meşhur olmuş, otuz dört sene bu görevi sürdürmüştür. Teselya Yenişehir'ndeki Sa'dî Dergâhı şeyhi Muhammed Efendi onun halifelerindendir.

Mehmed Galib Efendi'nin vefatıyla oğlu Yahyâ Efendi (ö. 1329/1911) postnişin olmuştur. Yahyâ Efendi, İzmir Emîr Sultan Dergâhı'nda medfun, Yenişehir Sa'dî Dergâhı şeyhi Mehmed Efendi'den tarikat terbiyesi görmüştür. Sultan Abdülhamid devrinde Hicaz'a sürülmüş, ancak II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek vefat etmiştir. Yerine Elif Efendi'nin oğlu Yûsuf Zâhir Efendi postnişin olarak atanmıştır. Tekkelerin kapatılmasından sonra metruk kalan ve zamanla harap olan tekke, yerine Koca Ragıb Paşa İlköğretim Okulu yapılmıştır.

Sa'diyye'nin Eyüp ve İstanbul'dan sonra Üsküdar'da faaliyete geçirdiği ilk tekke Yağcızâde (Balabânî) Tekkesi'dir. İlk defa İsfendiyaroğlu Şeyh Balaban Ahmed Baba (ö. 1047/1637) tarafından XVII. asrın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir. Mescidin yapılışından yaklaşık bir buçuk asır sonra Mehmed Galib Efendi'nin halifesi Ahmed Said Efendi (Yağcızâde) (ö. 1191/1777) mescide meşihat koyarak tarikat âyinlerine başlamıştır. Tekkede Sa'diyye'yi temsil eden şeyhler sırasıyla şunlardır: Yağcızâde Ahmed Said Efendi (ö. 1191/1777), Said Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi (ö. 1199/1784), Mehmed Said Efendi (ö. 1207/1792), Balabânî Şeyh Ahmed Celvetî (ö. 1230/1815), Şeyh Yâkub Mudanyavî'nin oğlu Mehmed Nizâmeddin Sûzî Efendi (ö. 23 Cemâziyelâhir 1239/7 Mart 1823). Celvetî-Sa'dî şeyhi olan Nizâmeddin Sûzî Efendi ile birlikte tekkede, Sa'dî-Celvetî âyinleri birlikte yapılmaya başlanmıştır. Bu minval üzere devam eden şeyhler şunlardır: Mehmed Emin Efendi (ö. 1245/1829), Nizâmeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi (ö. 1297/1879), Rumelihisarı İmamı Mehmed Emin Efendi (ö. 1302/1885), tekkenin ikinci bânisi Ayşe Sıdika Hanım'ın eşi meşhur bir hattat olan Şeyh Mehmed Âşir Efendi (ö. 19 Şubat 1323/19 Ekim 1905). Mehmed Emin Efendi'nin oğlu ve Nakşî şeyhi olan Mehmed Âşir Efendi ile Nakşî ve Sa'dî âyinleri birlikte yapılmaya başlanmıştır.

Tekkenin Âşir Efendi'den sonraki postnişini Balabânî Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'dir (ö. 1928). Birçok eseri bulunmaktadır:

Nesemât-ı Rûhâniyye, terâcim-i ahvâle dair *Risâle-i Mir'âtü'l-ibrâr*, Şâzelîler hakkında *Burhânü's-sâlikîn*, *Silsile-i Çiştîyye*, *Dîvânçe*, *Risâle-i Hüsniye fî âdâbi'n-Nakşibendiye* ve *Mücmel-i Târîh-i İslâm*.⁷⁵

XIX. asrın sonlarında Mevlevîhâne kapısı civarında Mimar Acem kurbünde Şeyh Matrak Sa'dî (Hasan Kudsî Efendi Tekkesi, Arabzâde Tekkesi) adıyla geçen dergâh meşihatı da Rifâî ve Sa'dî şeyhleri arasında gidip gelmiş, tekkede genelde her iki tarıkata mahsus âyinler ortak yapılmıştır. İlk postnişin Şeyh Matrak Hasan Mısrî'den (ö. 1260/1844) sonra Şeyh Abdurrahman Hıfzî Efendi (ö. 1265/1848) tekkeden ayrılmış, bundan sonra meşihata Rifâî şeyhleri geçse de üç postnişin sonra tekrar Sa'diyye'den Şeyh İbrâhim Atâullah Efendi, oğlu Şeyh Mehmed Nûri Efendi (ö. 1 Muharrem 1302/21 Ekim 1884), Şeyh Osman Nihad Efendi (ö. 1312/1894) ve oğlu Mustafa İzzî Efendi ile tekke Sa'diyye'ye intikal etmiştir. Rifâî postnişinler döneminde de Sa'dî âyinleri yapılmaya devam etmiştir.

Asrın sonlarında Kasımpaşa, Câmi-i Kebîr mahallesinde Ciğerimdede Tekkesi'nde de kısa bir dönem Sa'dî şeyhleri postnişin olmuştur. Halil Aşkî Efendi, Şeyh Ca'fer-i Sâdık (ö. 1317/1899) ve 1921'de postnişin olan oğlu Şeyh Halil Cemâleddin Efendi isimleri tespit edilebilmektedir. Halil Cemâleddin Efendi'den Mehmed Ahsen Ziyâeddin Efendi ve Mehmed İzzet Efendi hilâfet almıştır.

İnâdiye mahallesinde Sa'diyye'nin önemli mekânlarından biri de günümüzde Şeyh Râşid Camii olarak ibadete açık olan Şeyh Râşid Efendi Sa'dî (İnâdiye Salı) Tekkesi'dir. Tekkenin ilk müessisi Şeyh Râşid Efendi'dir (ö. 1312/1894). Râşid Efendi'nin Sa'dî icâzetini kimden aldığı şimdilik bilinmemektedir. Mehmed Râşid Efendi'den sonra yerine oğlu Hâfız Mehmed Âkif Efendi'nin geçtiği ileri sürülür. Defterhâne ketebesinden olan Mehmed Âkif Efendi, 1284'te (1867) İstanbul'da dünyaya gelmiş, babasına intisap etmiş, ilk tahsilini Oda-başı Mektebi'nde yapmış, Sünbülüyye tarikatı şeyhlerinden Mehmed Hayri Efendi'den hıfzını ikmal etmiş, Beyazıt dersiâmlarından Tekirdağlı Ahmed Mustafa Efendi'den 1316'da (1898) ilmiye icâzeti almıştır. Defter-i Hâkânî Emaneti Muhasebe Merkez Kalemî'nde muvazzaf olarak istihdam edilmiş, 1313'te (1897) dergâh sultanın beratı ile

•••••

75 Geniş bilgi için bk. Tek, "Üsküdarlı Balabânî Hasan Hüsnü Efendi", s. 591-606.

uhdesine verilmiştir. Âkif Efendi'nin vefatından bir süre sonra oğlu Mehmed Râşid Efendi tekke sorumluluğunu üstlenmiştir.

Şeyh Mehmed Râşid Efendi'yi yirmi yıl gibi uzun bir süre tanıyan ve zaman zaman sohbetlerine iştirak eden Sâmiha Ayverdi, Âkif Efendi'nin başından geçen bir hadiseyi *Âbide Şahsiyetler* isimli eserinde nakletmektedir. Naklettiği olay Âkif Efendi'nin kişiliğini yansıttığı kadar bir tekkede ferdî ıslahın nasıl gerçekleştiğini bize gösteren seçkin örneklerdendir. Âkif Efendi'nin bir gece evine hırsız olarak giren bir mahallelinin, daha sonraları Âkif Efendi'nin elinde "Zehir Dede" lakaplı bir dervişe nasıl dönüştüğünü anlatan bu gerçek hikâye ibretâmizdir.⁷⁶

Şeyh Âkif Efendi'nin oğlu Mehmed Râşid Efendi, 1316'da (1901) dünyaya gelmiş, çocukluğu babası ve annesi Emine Hesnâ Hanım'ın yanında geçmiştir. Babası Mehmed Âkif Efendi'den 1925'te hilâfet almış, tekkelerin kapatılmasından sonra da tasavvufi tecrübe ve bilgisini, hassasiyet, disiplin ve olgunlukla sürdürmesi çevresinde kültürlü ve sanatkârlardan geniş bir zümrenin oluşmasına sebep olmuştur. Altı yaşında hıfzını tamamlamış, Davutpaşa Mekteb-i İdâdî'sini bitirip Dârül-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'ne devam etmiş, Harita Mekteb-i Âlîsi'nden mezun olmuş, 1927-1928'de Kadastro Mektebi'nin Riyâziyye (matematik) Bölümü'nden mezun olmuştur. 15 Eylül 1923'te İstanbul Umûr-ı Tasarrufiyye Müdürlüğü'nde haciz memuru olarak çalışmaya başlamış, Eyüp, Üsküdar, Bakırköy, Kartal, Beyoğlu ve Sarıyer Tapu Kadastro müdürlüklerinde çeşitli görevlerde bulunmuş, 30 Haziran 1955'te emekli olmuştur. Onu tanıyanlar, belirli gün ve gecelerde yapılan zikir, âyin, semâ, evrat gibi ibadetlerin usulüne uygun dinî bir vecd ve şevk içinde yürütülmesinde güçlü, sözü geçkin bir kimse olduğunu nakletmektedirler. Sa'dî, Bedevî ve Rifâî tarikatlarının XX. yüzyıla ulaşan evrat, kelime-i tevhid ve ism-i celâl zikrinin mûsiki formuyla tertip edilmiş tavrını, tarikatın inceliklerini, âdap ve erkânını iyi bildiğini, bu zengin tarihî kültürün eksiksiz yeni nesillere aktarılması ve canlı tutulmasında büyük çaba sarfettiğini söylemektedirler. İnsan hayatının doğumdan sonra isim koyma, okula başlama, evlenme ve ölüm gibi devrelerinde tekke geleneğinde gelişmiş belli usul ve nizam içinde yapılan merasimleri iyi bilen Râşid Efendi, İstanbul'da tarikat büyüklerinin tarikat töresine

•••••

76 Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 177-184.

uygun teçhiz ve tekfin işlerinin yapılmasına yol göstericiliğiyle, içten ve büyük bir duyarlılıkla okuduğu dualarıyla dikkat çekmiştir. 1932'de Servet Hanım'la evlenen Râşid Efendi'nin bu evlilikten Halil, Haldun, Sıdika ve Betül adlarında çocukları olmuş, Cumhuriyet döneminde perşembe ve cuma günleri Erenköy'deki köşkünde sohbetlerini sürdürmüştür. 11 Şubat 1984'te vefat ederek Merkez Efendi Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷⁷

Şeyh İsâ Mahvî Efendi tarafından Halvetiyye Dergâhı olarak vakfedilen ancak daha sonra Sa'diyye meşâyihi eliyle idare edilen İsâ Efendi Tekkesi'nde ikinci postnişin olarak Mehmed Emin Efendi dikkatleri çekmektedir. Mehmed Emin Efendi 1287'de (1870) İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i İdâdî ve rüşdiyede okuduktan sonra Fatih dersiâmlarından Erzurumlu Hacı Nazım Efendi'den icâzet almıştır. Devlet hizmetinde bulunmamış, 1330'da (1911) Şeyh Şerafeddin Efendi'den Sa'diyye hilâfeti almış, 29 Şâban 1331'de dergâhın meşihat ciheti Hâfız Mehmed Emin Efendi'ye tevcih edilmiştir. Devrân-ı mukâbele günü cuma ve cumartesi olan dergâh büyük Fatih yangınında yıkıldığı için bir daha âyin yapmak mümkün olmamıştır.

Fatih'te XIX. yüzyılın başlarında Tepedelenli Ali Paşa tarafından yaptırılan Ejder Tekkesi'nde salı günleri âyin icra edilmekteydi. Meşihatında Şeyh Mustafa Celâleddin Efendi halifesi Ejder Mehmed Sıdkı (1244/1828) bulunmuştur. Ahmed Muhyiddin, Sıdkı Efendi'nin yanında sürekli akrep ve yılan bulundurduğu için lakabına "Ejder" denildiğini kaydeder. Sıdkı Efendi'den sonra bu makama oğlu Ali Rızâ (ö. 1277/1860), Şeyh Feyzullah Efendi (ö. 1293/1876) ve Şeyh Hakkı Efendi geçmiştir. Hakkı Efendi Evkâf-ı Hümâyün müfettişlerinden olduğu için tekke onun döneminde baştan sona yenilenmiştir.

Üsküdar Çavuşdere caddesinde günümüze yol üzerinde tek bir kabir olarak intikal eden Seyfeddin Efendi Tekkesi bir Sa'dî dergâhıdır. Tekkenin XVIII. asırda kurulduğu tahmin edilmektedir. Zâkir Şükrî *Silsilenâme*'sinde Üsküdarlı Seyfeddin Efendi'yi, Mehmed Galib Efendi'nin (ö. 1198/1783) halifesi olarak gösterir. XIX. asrın sonlarında gelirleri Fethi Efendi (Malatyalı İsmâil Ağa) Tekkesi'ne bağlanmıştır. Kaynaklarda tekke meşihatında görülmektedir. Şeyh Hamdi

•••••

77 Bu bilgiler Prof. Dr. Muhittin Serin'den alınmıştır.

Efendi, Vefâiyye kolundan Şeyh Mustafa Sıdkı Efendi (ö. 1307/1889) bir müddet postnişinlik yapmıştır.⁷⁸ Mahmud Paşa Camii civarındaki Şah Ali Zengî Baba Zâviyesi de bir dönem Sa'diyye'ye merkezlik etmiştir. Tekke şeyhi Fethi Efendi'nin okuması ile uzun süren hastalığından şifa bulan Şerafeddin Efendi, Sa'diyye tarikatına bağlanarak usul ve erkânını öğrenmiş hocası Fethi Efendi'den hilâfet almış, tekkeyi yeniden yaptırarak Sa'diyye zikrine başlamıştır. Tekke postnişinliğine Şerafeddin Efendi'den sonra kimin geçtiği kaynaklardan anlaşılamamaktadır.⁷⁹

Beyoğlu'nda Fatma Hatun mahallesinde Kantarcı Baba Tekkesi'ni kuran Kantarî Baba, on beş sene kadar kendi evinde zikir halkası kurmuş; evini vakfederek tekkeye dönüştürmüştür. 1252'de (1836) vakfiyeyi evlâda meşrut kılmış, erkek evlât bulunmazsa en yetişkin halifeye Sa'diyye âyini yaptırma yetkisini şart koşturmuştur. Mustafa Şükrü Kantarî Baba (ö. 1261/1845) Abdüsselâmiyye kolundandır. Zâviyede medfundur. Çakırağa Cami İmamı Ahmed Sırrı Efendi'nin halifesidir. Oğlu Şeyh Hüseyin Sukûti Efendi (ö. 1284/1867) hilâfeti babasından almıştır. Oğlu Hâfız Mehmed Sâdık Efendi (ö. 21 Şâban 1318/12 Kasım 1900), Giritli Şeyh Bekir Lutfi Efendi (14 Şevval 1301/8 Ağustos 1884) ve oğlu Abdülkadir Efendi postnişinler olarak sayılmaktadır.

Eyüp Kalenderhâne caddesinde bir medrese ve türbeden oluşan külliye içerisinde bulunan Câfer Paşa (Hacı Yahyâ Kâdirî veya Kırîmî Tekkesi), XIX. asrın ortalarına kadar Kâdirî meşihatına bağlı kalmakla birlikte asrın ikinci yarısından itibaren Sa'dî meşihatına geçmiştir. 1249'da (1833) Seyyid Hasan Efendi (Kâdirî), 1289'da (1872) Süleyman Efendi b. Mehmed, 1301'de (1883) Mehmed Sâlih Sırrı Efendi (Sa'dî) postnişin olmuştur. Mehmed Süreyyâ *Sicill-i Osmânî*'de, Eyüp'te Sa'diyye'den Câfer Paşa Dergâhı şeyhleri olarak Mustafa Efendi (ö. 1255/1839), Kırımlı Süleyman Avni Efendi (ö. 1287/1871) isimlerini kaydeder.

Eyüp Dügmeçiler caddesi, Bıçakçı Ömer sokakta Mûsâ Çavuş (Kırbâsî) Camii içerisine ilk defa Sa'diyye'den Şeyh Emin Efendi, halifesi Mustafa Tevfik Kırbâsî (ö. 1234/1818) Sa'diyye âyini icrasına

•••••
78 Yücer, *Sa'dilik*, s. 193.

79 Yücer, *Sa'dilik*, s. 194.

başlamıştır. Tevfik Kirbâsî Hoca Neşet Efendi'nin akrabasındandır. III. Selim döneminden itibaren cumartesi günleri tarikat âyinlerini icra etmiş, 8 Cemâziyelâhîr 1234 Cumartesi günü vefat etmiştir. Yerine halifesi Sıvacı Sâdık Efendi (ö. 1237/1821) geçmiş, bir müddet sonra vefat edince Mûsâ Çavuş Mescidi metruk kalmıştır. Bundan sonra tekke meşihatına Rifât ve Nakşî şeyhleri geçmiştir.

Edirnekapı, Salmatomruk civarında Sa'diyye'den Çakır Ağa Dergâhı şeyhlerinin ise genelde Ejder Tekkesi ile sıkı bağlarının olduğu anlaşılmaktadır. Çakır Ağa Tekkesi'nde postnişin olan şeyhler şunlardır: Ejder Efendi halifesi Seyyid Edhem Sabri Efendi (ö. 1243/1827), Ejder Efendi'nin bir başka halifesi olup Medine'de vefat eden Ahmed Sabri Efendi (ö. 1255/1839), Eyüplü Kantarcı Şeyh Hulûsi Efendi (ö. 1287/1870), Şeyh Hulûsi Efendi'nin halifesi Ali Haydar Efendi (ö. 1301/1883) ve Şeyh Hasan Hüsnü Efendi (ö. 1308/1890).

1200'de (1785) Rifâiyye'ye mensup Şeyh Kemâleddin Baba'nın vefat etmesiyle Fatih İbrâhim Çavuş mahallesinde yer alan Kelâmî Tekkesi'ne Şeyh Seyyid İbrâhim Edhem el-Vehbî postnişin olmuş, 1851'de vefat edene kadar burada Sa'diyye'yi temsil etmiştir.

İstanbul'da hakkında yeterli bilgi bulunmayan diğer Sa'dî tekeleri ise şunlardır: Otakçılar'da Sır Tekke, Fatih Eğrikapı'da Battal Gazi Tekkesi, Aksaray'da Câfer Ağa Tekkesi, Okmeydanı'nda Şeyh Cevher Dergâhı, Arpacı Tekkesi, Fatih'te Gureba Hüseyin Ağa (Kırkağaçlı Sa'dî) Tekkesi. Buna göre İstanbul'da otuz üç adet Sa'dî tekkesinin var olduğu ileri sürülebilir.

Herhangi bir tekkede görevi olmamasına rağmen Üsküdar'da medfun bulunan Hüseyin Efendi de (ö. 1181/1767) dikkatlerimizi çeken meşhur Sa'dîler'den birisidir. "Lebîb" veya "Lebîbâ" lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi'nin Şamlı İbrâhim Ebü'l-Vefâ'nın halifesi olduğunu yukarıda söylenmişti. Anadolu kadılarındandır. 1181'de (1767) vefat etmiştir. Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'nde medfundur.

İzmir'de Sa'diyye

İzmir'e Sa'diyye Balkanlar'dan yapılan göçlerle gelmiştir. Tarihi şehre getiren Mehmed Vehbî Efendi'dir (İzmir, ö. 1303/1885).

Vehbî Efendi, Teselya Yenişehir müftüsü olup burada büyük bir Sa'dî dergâhı yaptıran Şeyh Muhyiddin Efendi'nin (ö. 1265/1849) oğludur. 1253'te (1837) dünyaya gelmiş, küçük yaşta babası vefat ettiği için Şeyh Halim Efendi'nin himayesine girmiştir. Yenişehir'de Hoca Muhammed Efendi'den icâzet almış, diğer taraftan özel hocalardan *Mesnevî* dersleri takrir etmiştir. 1296'da (1879) Haremeyn, Şam, Bağdat ve Kerbelâ'yı ziyaret etmiş, İstanbul'a gelerek Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Kovacızâde Galib Efendi'den hilâfete nâil olmuştur.

1281'de (1864) babasının Teselya-Yenişehir'de inşa ettiği dergâha dört oda, bir medrese ilâve ederek müderrislik yapmıştır. 1288'de (1871) Şeyhülislâm Sâhib Molla Bey ile İstanbul'a gelmiş, Sultan Abdülhamid'in iltifatına mazhar olmuştur. Sultan Reşad'a Farsça okutmuş, bir müddet sonra bu münasebeti hoş görülmeyle İzmir pâyesiyle Yenişehri'ne gönderilmiştir. Yunan işgali ile tekrar İzmir'e dönmüş, bir yıl kaldığı bu dönemde çeşitli camilerde *Mesnevî* okutmuş, 2000 civarında mürit yetiştirmiş, halkın büyük beğeni ve teveccühünü kazanmış, İstanbul, Manisa, Bursa arasında sayısız seferleri olmuştur. 1303 (1885) yılında İzmir'de vefat edip, vasiyeti gereği Seyyid Mükremüddin Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.

Halifeleri şunlardır: Şeyh Âbidin Efendi, Şeyh Cemal Efendi, Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Yahyâ Efendi, küçük kardeşi Sıdkı Efendi, Tekirdağlı Hâfiz Efendi, büyük oğlu Aziz Efendi. Hüseyin Vassâf, çok sayıdaki eserinden elde ancak *Tarikatnâme*'si ile matbu bir divanı kaldığını söyler ve bazıları için yazdığı methiye ve şiir örneklerini kaydeder.

Hüseyin Vassâf, Muhammed Vehbi Efendi'nin oğlu Şeyh Aziz Efendi'nin 1279'da (1862) dünyaya geldiğini babasından hilâfet aldıktan sonra İzmir Akhisar'da kendi dergâhını yaptırdığını, 1329'da (1911) vefat ederek oraya defnedildiğini söylemektedir.

Kastamonu'da Sa'diyye

Kastamonu'daki Sa'diyye tekkelerin kuruluş tarihleri XVIII. yüzyılın başlarını işaret etmektedir. Uzun süre boş kalan Ahî Ali (Şücâ) Tekkesi'ni 1199'da (1784) Tüysüz Baba adında bir şeyh tamir ettirerek Sa'diyye usulü üzere irşada başlamıştır. Tüysüz Baba'dan sonra 1227 (1812) tarihli vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla meşhur

halifesi “Kara Şeyh” lakaplı Şeyh Mustafa Efendi postnişin olmuştur. Şeyh Mustafa Efendi 1170'te (1750) Kıpçeğiz mahallesinde doğmuş ve ilk tahsilini yaptıktan sonra ticaret hayatına atılmıştır. İntisap ettiği Tüysüz Baba'nın yanında kısa zamanda sülûkünü tamamlayarak icâzet almış, yirmi beş-otuz yaşlarında iken irşada başlamıştır. 1241'de (1825) vefat edince yerine oğulları Şeyh Ahmed ve Şeyh Mehmed efendiler geçmiştir. Tekkenin bilinen son şeyhi 1319'da (1901) vefat eden Ahmed Şükrü Efendi'dir. Ahmed Şükrü Efendi cami ve tekkeye yeni vakıflar ilâve etmiştir.⁸⁰ Tekke ve caminin yerleri Halk Eğitim Merkezi için istimlâk edilince türbede medfun bulunan zevatla birlikte Şeyh Mustafa Efendi'nin kabri de Hıra Hasan köyüne nakledilmiştir.

Kastamonu'da günümüze ulaşan bir icâzetnâme içindeki silsilenâmeye göre Şeyh Mustafa b. İsmâil icâzet istemiş, Şeyh Ahmed b. Muhammed kendi şeyhi Kovacı şeyhi Şeyhülhac Mehmed Emin Elfi adına icâzet vermiş, bu icâzeti o dönemde Kastamonu Şeyh Şa'bân-ı Velî Dergâhı postnişini Mehmed Saîd el-Halvetî tasdik etmiştir. Buradan Kastamonu'ya gelen Sa'diyye'nin Selâmiyye kolundan intikal ettiği anlaşılmaktadır.

Şehir sâlnâmesinden Devrakâni nahiyesinde Sa'diyye şeyhlerinden Şeyh Mustafa Efendi ismi görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen icâzetnâmede Devrekânîli Şeyh Mustafa Sabri Efendi'nin mührü bulunmaktadır. Yine Devrekânî'de özel bir hatıra defterinden edindiğimiz bilgiye göre, Kuyucakhoğlu Cemil'in 1920'lerde tarikatı neşrettiği anlaşılmaktadır.⁸¹

Edirne'de Sa'diyye

Edirne'ye Sa'diyye'nin ilk defa XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yani Ebû'l-Vefâ'dan sonra geldiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda tarikat silsileleri tam olarak tespit edilemeyen birçok Sa'dî şeyhi ismine, şiir veya güftesine rastlanmaktadır. Sa'diyye'nin temsil edildiği tekkelerin başında Bostancıbaşı Hacı İsmâil Ağa Tekkesi olarak da bilinen Sa'dî Dergâhı gelmektedir. Bu tekke Hadım Timurtaş mahallesinde Tahtalı Hamam sokağında on iki numaradadır. Bostancıbaşı

••••••••

80 Çifci, *Kastamonu Camileri*, s. 156.

81 Özel icâzetnâme.

Hacı İsmâil Ağa tarafından yaptırılmıştır. XX. asrın başlarında tekke-
de Şeyh Said Efendi'nin postnişin olduğu kaydedilmektedir.⁸²

Noktacı Kasım Efendi Tekkesi, günümüzde Sıkça Murat mahallesinde, Beylerbeyi caddesinde 73 numarada bulunan Noktacı Camii'nin yerinde bulunmaktaydı. Cami, 942'de (1534) vefat edip mihrap önünde medfun olan Noktacı Kasım Efendi adlı hayır sever tarafından yaptırılmıştır. Cami, 1297 (1879) yılında Sa'dî Dergâhı'na çevrilmiş, meşihâtı ise Ali Bey'e (ö. 1307/1889) verilmiştir. Aynı zamanda zâkir ve bestekâr olan Kemalzâde Ali Bey, 1257'de (1839) Edirne'de Sıkça Murad mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Noktacı Kasım Efendi Camii imamı Kemal Efendi'dir. Babasına nispetle "Kemalzâde" lakabıyla tanınmıştır. Bir müddet debbâğlıkla meşgul olduktan sonra vergi dairesinde kolculuk görevinde bulunmuştur. Bu sırada Sa'diyye tarikatından Şeyh Emin Efendi'ye bağlanarak tarikat terbiyesi görmüş ve ondan icâzet almıştır. Tabii bir ses güzelliğine sahip olan ve bazı tekkelerde zâkirlik yapan Ali Efendi'nin bu kabiliyeti, o sıralarda Edirne Evkaf müdürü olan mûsikişinas İstanbullu Aynî Efendi'nin dikkatini çekmiş, ondan mûsikideki temel bilgileri öğrenmiş, Noktacı Kasım Efendi Camii'nin tekkeye çevrilmesinden sonra buraya şeyh tayin edilmiştir. Ali Bey, 6 Muharrem 1307 (2 Eylül 1889) tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Edirne'de aynı tekkenin hazîresindedir. Ali Efendi, yaptığı bestelerle devrin mûsikişinasları arasında yer almış, dinî ve din dışı sahada eserler vermiştir. Güfteleri Yûnus Emre'ye ait iki durak, on beş ilâhi ile bir acem beste ve bir ferahnâk şarkı bestelediğini kaydetmektedir. Bestekârlığının yanı sıra mûsiki sazlarıyla da meşgul olan Ali Efendi'nin aynı zamanda ney üflediği, tambur ve saz çaldığı bilinmektedir. Ali Bey'den boşalan posta Rifâiyye ve Sa'diyye'den icâzetli Şeyh Neşâti Efendi postnişin olarak geçmiştir. Neşâti Efendi iki tarikattan mücâz olması sebebiyle olsa gerektir ki *1310 Tarihli Edirne Vilâyet Salnâmesi*'nde tekke Rifâi dergâhı olarak gösterilmektedir.⁸³

Edirne'deki bir başka Sa'dî şeyhi Âtîf Efendi'dir (ö. 1277/1861). Âtîf Efendi, Timurtaş mahallesi ahalisinden Şeyh Ali Efendi olarak da tanınmıştır. Şair Hemdem Şerifefendizâde'nin büyük babasıdır. 1277'de (1861) irtihal etmekle Buçuktepe Kabristanı'na

•••••

82 Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimârî Eserleri*, s. 13.

83 Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s. 254-256.

defnolunmuştur. Ahmed Bâdî Efendi, Âtîf Efendi'nin nutku olmak üzere, Hemdem Mehmed Hüsnü Efendi (ö. 1298/1870'ten sonra) tarafından bazı beyitlerin kendisine verildiğini kaydetmektedir:

Edirne'de Sa'dî büyüklerinden biri de Mehmed Hüsnü Efendi'dir (ö. 1298/1881'den sonra). Hüsnü Efendi, Hattat Mehmed Şerif Hilmi Efendi'nin oğlu olup, 1269 (1852) yılında Edirne'de Hadım Timurtaş Paşa mahallesinde dünyaya gelmiştir. Sıbyan mektebinde ilk ilimleri tahsilden sonra 1285'te (1868) Edirne Mektûbî Kalemî'ne girerek Dîvân-ı Temyiz velâyet müstantıklığına tayin olunmuştur. 1294'te (1876) Rus istilâsından sonra yeniden teşkil edilen Merkez Bidâyet Mahkemesi başkâtipliğinde, 1298'de (1880) ise İstînaf Hukuk Mahkemesi başkâtipliğinde bulunmuştur. Aynı zamanda şair olan Hüsnü Efendi'nin bazı şiirlerini Ahmed Bâdî Efendi kaydetmiştir.⁸⁴

Sa'diyye Tekirdağ'da üç tekke ile temsil edilmiştir: Pazar Tekkesi, Hamâmî Mehmed Paşa Tekkesi ve Şeyh Bedreddin Efendi Tekkesi. Pazar Tekkesi, Eski Kolordu binası, şu anki Tuğlacılar Lisesi giriş kapısı karşısında bulunmaktaydı. Diğer adı Kutup İbrâhim Efendi (ö. 1120/1708) Tekkesi'dir. Bina sahibi Sa'deddin Efendi tekke binasını kat karşılığı vermiştir. Bugün yerinde bir apartman mevcuttur.⁸⁵ Hamâmî Mehmed Paşa Tekkesi, Turgut mahallesi Soğukkuşu caddesi yolu üzerindeydi. Halen tekke binası yerine kurulan bir apartmanın bodrum katında kırılmış kavuklu mezar taşı bulunmaktadır. Yeniçeri Ağası olan Hamâmî Mehmed Paşa'nın mescidi, tekkesi ve türbesi yıktırılmıştır. Mehmed Paşa, Evliya Çelebi'yi Tekirdağ'da misafir eden ve Tekirdağ'ın tarihini yazdıran zattır. Tekke ile birlikte otuz beş dönüm bahçe, muhtelif tarlalar ve bir mescit vakfetmiştir.⁸⁶ Şeyh Bedrettin Efendi Tekkesi ise, Ortacami mahallesi Hasan Efendi caddesi üzerinde ve Süleyman Paşa İlköğretim Okulu ile Hasan Efendi caddesinin kavuştuğu yerdeydi. Şeyh Bedreddin Efendi'nin demir parmaklıklı mezarı yerinde taksi durağı bulunmaktadır.⁸⁷

Tekirdağ Hacı İsâ mahallesinde bulunan Halvetî Tekkesi'nde de Sa'diyye âyini icra edilmiştir.⁸⁸

•••••

84 Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s. 254-256.

85 Şimşek, "Anadolu ile Balkanlar Arasında", s. 399.

86 Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s. 254-256.

87 Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, s. 254-256.

88 *1310 Tarihli Edirne Vilâyet Salnâmesi*, s. 657.

Samsun'da Sa'diyye

Samsun'da Sa'diyye'ye ait tekkenin ilk tespit edilebilen şeyhi Hacıbey oğlu Halil Dede'dir (ö. 1317/1901). Yerine oğlu Hacı Mehmed Mehdi Efendi geçmiştir. Şeyh Hacı Mehmed Mehdi Efendi, Pazar mahallesindeki "on oda ve bir ahır, kiler, bahçe, matbak ve içinde müstemilâtı saireyi hâvi yarı kârgir bir bab hane ile Samsun'da Balıkpazarı mevkiinde bulunan bir odayı ve bir bab dükkânı vakfeyleyerek" tekke vakfiyesini yapmıştır. Hacı Mehmed Efendi'nin kimden Sa'diyye hilâfeti aldığı bilinmemektedir.

Tekke, I. Dünya Harbi esnasında Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantılarına mekânlık yapmıştır. Şeyh Hacı Mehmed Mehdi Efendi ve Samsun yurt severleri Millî Mücadele yıllarında İngiliz baskısına aldırmadan gizli toplantılarını Sa'dî Tekkesi'nde gerçekleştirmişlerdir. Toplantılarda alınan kararlar Erzurum ve Sivas kongreleri sonucunda seçilen Hey'et-i Temsiliyye'ye bildirilmiş ve onların direktifleri doğrultusunda hareket edilmiştir.

Diğer Şehirlerde Sa'diyye

Gelibolu'da Sa'diyye üç tekke ile temsil edilmiştir: Salı Tekkesi, Çarşamba Tekkesi ve Cuma Tekkesi. Söz konusu tekkelerde kimlerin postnişin olduğu hakkında herhangi bir mâlûmat yoktur. Sadece Salı Tekkesi'nin mukabele gününün salı, Çarşamba Tekke'sinin çarşamba ve Cuma Tekke'sinin ise cuma günü olduğu kaydedilmektedir. Kırklareli'nde Sa'diyye Kırklar Tekkesi ile temsil edilmiştir. Ahmed Bâdî Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Kırklareli merkezde Sa'diyye tarikatına mensup Kırklar Tekkesi olup bu tekkeyi 1260'ta (1844) Kırkkilise Muhassılı Hacı Ali Paşa bina ettirmiştir. Diyarbakır'da ise Sa'deddin el-Cebâvî Tekkesi'nin varlığı XIX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.⁸⁹

Sa'diyye ve Osmanlı İdaresi

Hüseyin Vassâf, Eyüp kadılığında Taşlıburun Tekkesi şeyhliğine geçen Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1151/1738) fermanla Sa'diyye meşâyihî üzerine Şeyhülmeşâyih tayin edildiğini haber

89 Korkusuz, *Tezkire-i Meşâyih-i Amîd*, s. 25.

verir ve Sa'dîler üzerine ilk şeyhülmeşâyih tayininin 1140'ta (1727) inzivaya çekilen Şeyh Abdüsselâm eş-Şeybânî ile başlamış olma ihtimalini ileri sürer.⁹⁰

İbnülemin'in kaydına göre de, II. Mahmud sevdiği ve ara sıra ziyaret ettiği Sütlüce Hasîrîzâde Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkı Efendi'yi (ö. 1253/1837), Bedevî ve Sa'dî meşâyihî üzerine mümeyyiz ve şeyhülmeşâyih tayin etmiş, bu hususta ferman yayımlamıştır.⁹¹ Başka tarikatlarda görülmeyen bu durumu, tarikatları kontrol altında tutmak isteyen idarenin ilk teşebbüsleri olarak değerlendirmek gerekir. Ancak bu kontrolün Sa'dîler vasıtasıyla yapılması ilgi çekicidir. Sa'diyye'nin İstanbul'a Bektaşîyye, Mevlevîyye, Halvetiyye, Kâdiriyye, Rifâiyye, Nakşibendiyye dışında yeni gelen bir kol olması ve öncelikle kendilerini kontrol altında tutma düşüncesi bu tercihte rol oynamış olabilir.

Sa'diyye Tarikatının Doktrini, Âdap ve Erkânı

Tarikat âyinlerinin mübarek gün ve gecelerde özellikle mevlit kandillerinde büyük âyinler tertip ettiği bilinmektedir. Bu âyinlerin en görkemli Şam Emeviyye Camii'nde ve bunun mukabilinde İstanbul Ayasofya Camii'nde icra edilirdi. Cuma namazlarından sonra her iki merkezde de halka açık zikir âyinleri tertip edilirdi. İstanbul'da yaygınlaşan Sa'diyye kolları, Türk tasavvuf mûsikisinden etkilenmiş, Türk ve İstanbul kültürü etkisi altında gelişme göstermiştir.

Sa'diyye, kıyâmî usulü benimsemiş bir tarikattır. Kıyâmî zikri tercih eden diğer tarikatların âyinlerinde olduğu gibi bu tarikatın âyinlerinde de ayakta karşılıklı zikir safları oluşturulur, beden ve baş sağa sola sallanıp döndürülerek zikredilir. Önce oturularak oluşturulan zikir halkasında şeyh efendinin Fâtiha'sı ile zikir başlar. Okunuş bakımından Rifâî evradına benzer özel bir beste ile Sa'dî evradı topluca okunur. Sonra bir süre kelime-i tevhid çekilir. Kısa bir dua ve Fâtiha'dan sonra ayağa kalkılarak kıyam zikri başlatılır. "Hû", "hay", "Allah", "dâim", "kayyûm" gibi Allah'ın isimleri zikredilir. Harfler belli edilmeden sadece sesle yapılan kalbî zikre geçildiğinde vurmali

•••••

90 Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 342.

91 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, X, 1671.

sazlar kullanılır. İsm-i celâl zikrinde mutlaka halîle (zil) vurulur. Zâkirler zikrin temposuna uygun ilâhi ve serbest kasideler okur.⁹²

Kalbî zikirde gerçekleşen özel bir durum daha vardır. Zikir başlandığında şeyh efendi ile derviş karşılıklı göz göze bakışlar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonuna doğru yine şeyhin bakışı ile eski haline döner. Buna “Sa’dî dondurması” denir.

Tarikat hırka, devse, bürhan, hastalara rukye yapma gibi ritüellerde Rifâîler’e benzese de Sa’diyye’nin Rifâiyye’den etkilendiği veya onlara bağlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Ahmed er-Rifâî 512-578 (1118-1182) yılları arasında Şeyh Sa’deddin el-Cebâvî ile birlikte aynı dönemde yaşamış olmakla birlikte, ikisinin görüşüklerine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Ancak Osmanlı’nın son dönemine geldiğinde özellikle Anadolu’daki tekkeler arasında olmak üzere Bağdat ve Şam Sa’dî ve Rifâîleri arasında yakın ilişkinin olduğu görülmektedir.

Sa’diyye tarikatında önemli ritüellerden birisi de “devse” bürhanıdır. Devse, tarikat şeyhinin hastalanıp şifa bulmak amacıyla tekke önüne gelen ve yüzükoyun yere yatan hastaların üzerinden yaya veya atıyla basarak geçip gitmesine denilir. Şeyh efendi, belki bir bürhan gösterisi yapmak için değil, kendi dualarından teberrüken nasiplenmek isteyen sevenlerine karşı himmet ve niyazının onlarla olduğunu göstermek için üzerinden zikir ve dua ederek yürür. Bu sebeple Osmanlı’da buna “şifa yürüyüşü” denilir. Devse sonrası hastalıktan şifa bulan kimseler, bunu şeyh vasıtasıyla Hakk’ın varlığının bir delili ve şeyhin bir kerameti olarak telakki ederdi. Yani hakiki şifa veren ve şifanın geliş vasıtası bir defa daha hatırlanmış olurdu.⁹³

Sa’dîler yedi veya on iki dilimli taç giyerler. On iki dilimli tâc-ı şerif ise bu on iki burca işaret etmekte, yedi dilimli taç ise bu güneşin etrafındaki gezegenlere işaret etmektedir. Tacın üzerindeki imâmenin uzunluğu yedi parmak kadardır. Sarık yukardan aşağıya doğru imâmenin etrafına altı kat dolandırılmıştır. Bu, yer, gök, doğu, batı, kuzey, güney gibi altı yönü sembolize eder. Yani bunu giyenler altı yönden gelecek olan ilim, mârifet ve hikmeti yine altı yönden gelecek

•••••

92 Gâzî, *et-Tarîkatü’s-Sa’diyye*, I, 76; İnançer, “Sâdıflikte Zikir Usûlü”, s. 394.

93 Yücer, *Sa’dîlik*, s. 330-337.

olan tarikat büyüklerinin ruhanîyetleri sayesinde alabileceklerdir. Sarıgın dört parmak kadar bir kısmı hırka üzerine sarkıtılır.⁹⁴

Sultan Baybars ile birlikte Şam'dan hacca hediye gönderme geleneği Osmanlılar döneminde de sürdürülmüştür. Her sene şevvalin on altıncı günü mahmel zâviye önüne getirilir, âlimler, âyan, devlet adamları ve bütün halk mahmelin getirilişini izlerdi. Tarikat şeyhinin topluluk huzuruna çıkması cemiyetin coşmasına ve heyecanlanmasına sebep olurdu. Şeyh, zâviyenin bu iş için ayrılmış penceresinde durur, bütün halk mahmelin gelişini ve Sa'diyye büyüklerinin dergâh kapısında geçiş merasimi için beklemesini izlerdi. Bu esnada zâviyede hazırlanan ve "ed-dürbiyye, ed-dürbe, ed-dürbây" gibi isimlerle anılan üç parça helva insanlara ikram edilirdi. Ceviz, fındık, fıstık, süt, şeker ve Arap yağı ile karıştırılarak yapılan helva avuç içi büyüklüğünde kesilerek şeyh tarafından önce mahmeli taşıyan deveye yedirilir, sonra da şeyhin elinden teberrüken almak isteyen halka dağıtılırdı.

Mahmeli taşıyan deve bu bereketten istifade etmesi için şeyhin bulunduğu pencere önüne getirilirdi. Bu esnada şeyh ve tarikatın methini ifade eden kaside ve ilâhiler okunurdu. Bu gelenek Şam'da I. Dünya Harbi ile sona ermiştir.⁹⁵

Kaynaklar Şam Sâlihiyye mahallesindeki zâviye şeyhlerinin genelde ulemâdan olduğunu, camilerde ilim halkası kurduklarını kaydetmektedir. Bu durum onların halk ile iç içe olduklarını gösterir. Ancak tarikat şeyhlerinin devlet idarecileri ile bazan ters düştüğü, olumsuz olayların ortaya çıktığı da gözlenmektedir. Zâviye şeyhlerinden Abdülkâdir b. Şeyh Ömer et-Tağlibî (ö. 1132/1724), şehir kadısının Sâlihiyye halkına yaptığı zulme karşı çıktığı için devrin valisi Osman Paşa tarafından Kıbrıs'a sürgün edilmiş ve orada idam edilmiştir. Bu olay esnasında Şeyh Hasan Tağlibî ve Raslan Tağlibî gibi Tağlibiyye neslinden gelen birçok kimse de idam edilmiştir.⁹⁶

Sa'diyye tarikatında biri teberrüken diğeri hakiki olmak üzere iki türlü bağıllık vardır. Teberrüken bağıllık mücahede ve biat

•••••

94 Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, I, 175; Brown, *The Dervishes*, s. 56, 214.

95 İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, I, 129, 173, 369, 370; Gâzî, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, II, 74.

96 Sâlihî, *Yevmiyyât*, s. 349.

olmaksızın yapılır. Bu tür bağlulara bazı zikirler telkin edilebilir, Sa'dî sarığı giydirilebilir, evrat okuma icâzeti verilebilirdi. Ancak tarikata hakikaten girmek isteyen kişi seyrüsülük etmeli, mücahede, riyâzat görmeli, mürşîd-i kâmil ile sohbet etmeli, ondan zikir telkini almalıdır. Tarikatta müritler şahsî terakkilerine göre fukara veya derviş, çavuş, nakip, halife gibi farklı isimler alır.

Ahmed Gâzî, Sa'diyye'de bu yükseliş basamaklarının askeri sistem ile benzerlik gösterdiğini söyler. Çünkü bu sıralama ilk dönemlerde İslâm toplumunda bulunmamakla birlikte sûfilerin ribatlarını, zâviyelerini İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde kurmaya başlamasından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Haçlı saldırılarına karşı kurulan zâviyelerde işlerin aksamadan yürüyebilmesi için savaş alanlarında kullanışlı olan rütbe sistemi, ribatların gündelik işlerinde de uygulanmıştır. Askerî amaçlarla ihdas edilen sistem sonraki dönemlere müritlerin işlerine bakma, zikir merasimlerini idare etme gibi hususlara da intikal etmiştir.⁹⁷

Sa'diyye tarikatına ve müntesiplerine zikir halkalarında meydana gelen tevâcüd, vecd, cezbe, istiğrak, bayılma, baş parmağından kan çıkması gibi olaylardan dolayı tenkitler ve itirazlar yapılmıştır. Bu tartışmalar aynı asırlarda İstanbul'da Kadızadeliler-Sivâsîler arasında kendini gösteren tartışmaları anımsatmaktadır. Zikrin yapılış şekli ve cevazı, semâ, devran ve mûsiki hakkında yazılan birçok hususi risâle ve fetvalarla bu tür tenkitlere cevaplar verildiği, tarikat tarihi ile ilgili risâlelerde bu tür itirazlara özel bölümler ayrıldığı görülmektedir.

Şeyh Zeynelâbidîn Muhammed b. Muhammed el-Bekrî'nin (ö. 952/1554) *en-Nusratü'l-ilâhiyye li't-tâifeti's-Sa'diyye*, Şeyh Abdülbâsî Ebû Bekir el-Hamevî'nin (ö. 987/1579) *en-Nusratü'l-Mevleviyye li'l-usâbeti's-Sa'diyye*, Ebû Talib Gazzî ed-Dımaşkî'nin (ö. 1045/1635) *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-tarikati's-Sa'diyye*, Şeyh Şemseddin Muhammed b. Şeyh Zeyneddin Ömer'in (ö. hicrî X. asrın sonları) *el-Muhammediyye fi'r-red ani's-sâdâti's-Sa'diyye* adlı eserlerinde Sa'diyye âyinlerine yöneltilen tenkitlere cevap verilmiştir. Bütün bu cevap ve fetvaları Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1730) *Cem'u'l-esrâr fi men'î'l-eşrâr mine't-ta'n fi's-süfiyyeti'l-ahyâr ehli't-tevâcüdi bi'l-ezkâr* adlı eserinde toplamıştır (Beyazıt Devlet Ktp., Yazma, nr. 3321 ve 7917, 54 varak).

.....
97 Gâzî, *et-Tarikatü's-Sa'diyye*, I, 147.

Sa'diyye'nin Cumhuriyet Sonrasındaki Durumu

Sa'diyye tarikatına ait tekkelerin 30 Kasım 1925'te Tekke ve Zevâyânın Seddine Dair Kanun'la birlikte sosyal hayattan çekilmeye, içine kapanmaya başladığı görülmektedir. Yangınlar, depremler ve muhtelif doğal âfetler sebebiyle yıkılan veya el değiştirenler ise bir daha ayağa kalkamamıştır. Ancak tekkeleri olmasa bile müntesiplerinin mânevî geleneklerini niçin devam ettirmedikleri sorusunun cevabını Osmanlı'nın son iki yüzyılında İstanbul'a gelen Bedeviyye ve Şâziliyye benzeri tarikatlara kıyaslayarak vermek mümkündür. Nitekim bu tarikatlar da İstanbul ve Anadolu'daki varlığını devam ettirememişlerdir. Bunun bazı sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Bazı tekkelerin vakfiyesinin henüz yapılmamış olması veya yapılanların farklı maddî kaynaklarla desteklenmemiş olması;
2. Yasaklamadan kaynaklanan korku, özellikle ulus devlet sürecinde Arap kültürüne küçümseyici bakış;
3. Tamirat için gereken maddî kaynakların yetersizliği;
4. Tarikat müntesiplerinin yerel bağlılarının azlığı vb.

Korku ile kendi tarikat âyinlerini yapamayan, mûsiki ve estetik anlayışlarına dayalı yeni kadrolar yetiştiremeyen müntesiplerin bir süre sonra geçim derdi ile modern dönemin yeni kurumlarına uyum sağladıkları görülmektedir. Bazıları ise yasaklamanın olmadığı Arap topraklarına hicret etmiştir. Sonuçta Anadolu'daki Sa'diyye müntesipleri azalmış, son temsilcileri de 1980'lerde dünyaya gözlerini yummuşlardır.

Tarikat müntesiplerinin her ne kadar sayısı azalmış olsa da Suriye, Filistin ve Mısır'da varlığını ve canlılığını sürdürdüğü bilinmektedir. Suriye'de Şeyh Sa'deddin'in neslinden gelenler Cebâ'daki türbe ve külliyesini korumaya devam etmekte, Şam merkezindeki Kubaybat mahallesinde zikir âyinlerine ve tarikat geleneğine sahip çıkmaya devam etmektedirler. Yine Mısır ve Filistin'de tarikat geleneğini sürdüren organizasyonlar gözlenmektedir.

Tarikatın en yaygın olduğu bir başka ülke ise Kosova'dır. Kosova'nın başta Yakova şehri olmak üzerinde çok sayıdaki kasaba ve köyünde tarikat âyinleri Osmanlı dönemindeki formu ile sürdürülmektedir.

Bibliyografya

Klasik Kaynaklar

- Abdülgani Efendi, *Mardin Tarihi*, haz. Burhan Zengin, Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1999.
- Ahmed Muhyiddin Efendi, *Tomâr-ı Tekâyâ* (Özel Arşiv).
- Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 2096.
- Âsitâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse'de Kâin El'ân Mevcûd ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri *Beyân Olunur*, İstanbul 1256/1840.
- Atabek, Ömer Fevzi, *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi*, haz. Turan Akkoyun, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 1997.
- Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmî'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951-55.
- Bandırmalızâde, Ahmed Münîb, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.
- Baytar, Abdürrezzâk b. Hasan b. İbrâhim el-Meydânî ed-Dımaşkî, *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karnî's-sâlis aşer*, nşr. Muhammed Behce Baytâr, Beyrut: Dâru sâdir, 1413/1993.
- Behcededdin, Muhammed Gâlib, *Hidayetü'l-fukarâ ale'l-mürîdîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 168.
- Brown, John Porter, *The Dervishes*, London 1886.
- Bürînî, Ebû'z-Ziyâ Bedreddin Hasan b. Muhammed b. Muhammed Saffûrî, *Terâcimü'l-a'yân min ebnâi'z-zamân*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Dımaşk: Matbûatü'l-mecmai'l-ilmiyyi'l-Arabî, 1959-1966.

- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-42.
- Elif Efendi, Hasrîzâde Mehmed, *Tenşitü'l-muhibbîn bi-menâkibi Hâce Hüsâmeddîn*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1342.
- Evrâdü'l-Kutbi's-Sa'deddîn el-Cebâvî eş-Şeybânî*, Şam 1301/1883, 1341/1922.
- Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniye fi't-tarîkati's-Sa'diyye*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3053.
- Gazzî, Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mietî'l-âşire*, nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, 1979.
- Hallâk, Şeyh Ahmed el-Bedirî, *Berber Bedirî'nin Günlüğü = Havâdisü Dımışk el-Yevmiyye: 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, nşr. Ahmet İzzet Abdülkerim, trc. Hasan Yüksel, münekkih: Mehmet Said el-Kâsımî, Sivas: y.y., 1993.
- Harîrizâde, Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 430-432.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ*, İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1966.
- ....., *Ziyaret-i Evliyâ*, haz. Selami Şimşek, İstanbul: Buhara Yayınları, ts.
- Hüseyin, Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1981.
- İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Manşûr, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1998.
- Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye: 1001 Sûfi*, haz. Semih Ceyhan – Sezai Küçük, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Mehmed Sâmi es-Sünbülî, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316.
- Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsi* haz. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Muhibbî, Emîn, *Hülâsatü'l-eser*, Kahire: Matbaatü'l-vehbiyye, 1284.
- Muradî, Ebü'l-Fazl Muhammed, *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
- Nablusî, Abdülganî, *Cem'u'l-esrâr fi men'i'l-eşrâr ani't-ta'n li's-sûfiyye-ti'l-ahyâr*, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 3321 ve 7917.

- ....., *el-Hakika ve'l-mecâz fî rihle ilâ Bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz*, nşr. Ahmed Abdülmecîd Herîdî, Kahire 1986.
- Nebhânî, Yûsuf, *Câmiu kerâmâtî'l-evliyâ'*, nşr. İbrâhim Atve İvaz, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1409/1989.
- Rifâî, Muhammed, *Tayyû's-sicil*, Şam 1391.
- Saka, Hasan Receb, *er-Ravzatü'l-behiyye fî mâ yeteallaku bi't-tarîkatî's-Sa'diyye*, y.y., ts.
- Sâlihî, Muhammed b. Kenân, *Yevmiyyâtü Şâmiyye: Havâdisü'l-yevmiyye*, nşr. Ekrem Hasan el-Ulebî, y.y.: Dârü't-tibaâ, ts.
- Sayyâdî, Ebü'l-Hüdâ, *et-Tarîkatü'r-Rifâiyye*, y.y., 1969.
- Semlâvî, Abdülmü'tî b. Sâlim b. Ömer eş-Şibî, *Abîku sa'deti's-Sa'diyye* (Harîrîzâde, *Tibyan*, II, 122-135 içinde), Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 430-432.
- Süleyman Faik Efendi, *Zeyl-i Devhati'l-meşâyih*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, nr. 1084.
- Şattî, Muhammed Cemîl, *Ravzü'l-beşer fî a'yâni Dimaşk fî'l-karnî's-sâlis aşer*, Dimaşk: Dârü'l-yekdatî'l-Arabiyye, 1365/1946.
- ....., *A'yânü Dimaşk fî'l-karnî's-sâlis aşer ve nüsfî'l-karnî'r-râbi' aşer min 1201-1350*, Dimaşk: Dârü'l-beşîr, 1994.
- Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye fî'r-red ani's-sâdâti's-Sa'diyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr.158.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- 1310 Tarihli Edirne Vilâyet Salnâmesi, Edirne: Edirne Vilâyet Matbaası, ts.
- Tercüme-i Evrâd-ı Sa'diyye*, trc. İsmail Hakkı, İstanbul: Matbaa-i Âmirre, 1338/1922.
- Vâsitî, Takıyyüddin, *Tiryâku'l-muhibbîn fî tabakâtü meşâyihî'l-ârifîn*, Kahire 1305.
- Veterî, Ahmed b. Muhammed, *Ravzatü'n-nâzirîn ve hulâsatü menâkıbi's-sâlihîn*, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306.
- Vicdânî, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Zehebî, *Şiyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.

Araştırma Eserleri

- Akbulut, İsmail, *Bursa'da Sa'diyye Kültürü ve Zinciri Ali Efendi Zâviyesi* (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1996.
- Ayverdi, Sâmîha, *Âbide Şahsiyetler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Azamat, Nihat, "Abdüselâmiyye", *DİA*, I, 303-304.
- Çifci, Fâzıl, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Depond – X. Coppolani, *Les confréries religieuses musulmanes du Hedjaz*, Paris 1887.
- Eraslan, Elif, *Hasîrîzade Mehmet Elif Efendi, Edebî Kişiliği ve Dîvânı* (yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009.
- Erenden, Fahreddin, *Envâr-ı Hazret-i Nüreddîn-i Cerrâhî* (İSAM Ktp., nr. 3893).
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936-45.
- Gâzî, Muhammed Gâzî Hüseyin Ağa, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye fî bilâdi's-Şâm*, Dımaşk: Dârü'l-beşâir, 2003.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda İslam Tasavvufu*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1985.
- Gürcan, Abdullah, *Hasîrîzâde Elif Efendi ve En-Nûru'l-Furkan İsimli Kur'an Sözlüğü (Elif ve Bâ Babları)* (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.
- Hâfız, Muhammed Mutî' – Nizâr Abâza, *Târîhu ulemâi Dımaşk fi'l-karni'r-rabi' aşer el-hicrî*, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1986.
- ....., *Ulemâü Dımaşk ve a'yânühâ*, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1421.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Sultan Tarihi*, İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2008.
- Işın, Ekrem, "Sa'dîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, XI, 392-396.
- ....., "Taşlıburun Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, VII, 223-224.
- İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- İnançer, Ömer Tuğrul, "Sâdîlik/Sâdîlikte Zikir Usulü ve Mûsiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 394.
- İsmail Halil Ağa, *Tarîkati İslamîk Sadi*, Tirane 1996.

- İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Kadahode, Vefâ, *Sheh Syleman AXHİZA Baba*, Prizren-Gjakove 1997.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Uludağ Yayınları, 1990.
- Keskioğlu, Osman, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslâm Eserleri*, İstanbul: Hilal Yayınları, ts.
- Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşâyih-i Amîd (Diyarbakır Velileri)*, İstanbul: Kent Yayınları, 2004.
- Krasniqi, Nehat, "Kosova'da Sa'dî Tarikati ile Önemli İki Silsile Belgesi", *Medeniyet Bilim Araştırma Dergisi*, sy. 2 (Prizren 2002), s. 91-103.
- Kurt, Hüseyin, *Hasırizâde Mehmed Elif Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri* (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Meriç, Rıfki Melûl, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi, 1963.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Revnakoğlu, Cemâleddin Server, "Tarikat Mensuplarında Zerafet ve Hazırcevaplık", *Tarih Konuşuyor*, VII/42 (1967), s. 3222-3223.
- Schlegell, Barbara von, "Sa'diyya", *El²*, VIII, 728-732.
- Şenburç, Muhammed Masum, *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi ve Usûl-i Hadîse Dâir Eseri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Şimşek, Selami, "Anadolu ile Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Süleyman Uludağ Kitabı*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları 2008.
- ....., *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.
- Tanman, Baha, "Hasırizâde Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993-95, III, 6-7.
- Tek, Abdurrezzak, "Üsküdarlı Balabânî Hasan Hüsnü Efendi ve Tasavvuf Anlayışı", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007, II, 591-606.
- ....., "Sa'dilik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/1 (2009), s. 225-246.
- Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, London: Oxford University Press, 1973.

- Ulebî, Ekrem Hasan, *Hıttatı Dımaşk*, Dımaşk: Dârü't-tıbbâ, 1989.
- Virmıça, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Yücer, Hür Mahmut, "Üsküdar'da Sa'dılık ve Sa'di Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005, I, 202-226.
- ....., *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- ....., *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmüsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ'*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 1997.